

Isaac Deutscher
Den stora utmaningen
Utvecklingstendenser i sovjetisk politik

Svensk översättning utgiven av utrikespolitiska institutet 1962

Denna skrift baseras huvudsakligen på föreläsningar som Isaac Deutscher höll 1959. I det stora hela ger Deutscher här uttryck för en mycket optimistisk syn på den sovjetiska utvecklingen, vilket inte minst bokens titel är ett uttryck för. Det fanns också en hel del framsteg, på de ekonomiska, sociala, rättsliga och vetenskapliga områdena, som Deutscher kunde peka på som stöd för sin optimism. Men bakom kulisserna verkade andra undergrävande faktorer, vilka under de kommande åren skulle yttra sig i problem på en mängd områden (ekonomiska bakslag, inte minst i jordbruket, ökande motsättningar i det "socialistiska blocket", med skärpning av den sino-sovjetiska konflikten m m) och det dröjde inte länge förrän Chrusjtjov själv avsattes. Detta bör man ha i åtanke vid läsning av Deutschers lilla bok. Se även artikelsamlingen [Sovjetunionen efter Stalin](#), där Deutscher bl. a. närmare kommenterar Chrusjtjovs fall.

Innehåll

Förord	1
I. Chrusjtjovs interregnum.....	1
II. Det moraliska och intellektuella klimatet.....	10
III. Utrikespolitik.....	16
IV. Öst och väst: Samexistensens problem	26
Efterskrift	34

Förord

De fyra kapitlen i denna bok har ursprungligen utarbetats som lika många föreläsningar. De hölls hösten 1959 på inbjudan av Utrikespolitiska institutet i Canada och den canadensiska Dafoe-stiftelsen. När de året därpå på mångas önskan utgavs av Oxford University Press, skedde det efter en viss bearbetning. I den svenska upplagan har tillkommit en efterskrift, vari behandlas utvecklingen under 1960 och 1961.

I sitt förord till den engelska upplagan av boken skriver författaren bl. a.:

”Min översikt över inrikesförhållandena i Sovjetunionen har karaktären av en inledning till mitt huvudämne, som är Sovjetunionens utrikespolitik och det världspolitiska läget. En sådan inledning är av nöden, därför att all utrikespolitik och särskilt Sovjetunionens är så att säga en förlängning av inrikespolitiken. Detta glöms alltför ofta bort i en tid av toppmöten, då allmänheten frestas tro, att tre eller fyra Stora Män löser eller misslyckas med att lösa världens svåra problem, beroende på om de har eller inte har den klokhet, den goda vilja eller den trollstav som uppgiften kräver. Jag har vinnlagt mig om att koncentrera uppmärksamheten på den sovjetiska politikens väsentliga motiv och långsiktiga aspirationer och undersöka det ‘dödläge i fruktans tecken’, som utmärker världsdipomatins nuvarande tillstånd.”

Dr Deutschers bok har i likhet med bl.a. hans tidigare utgivna *Russia after Stalin*, 1953, tilldragit sig stort intresse. Det är med glädje som Utrikespolitiska institutet presenterar dr Deutschers senaste bok på svenska i vår skriftserie, där vi har för avsikt att presentera aktuella arbeten i utrikespolitiskt och internationellt betydelsefulla ämnen även av utländska författare, kända som framstående experter på sina områden.

Utrikespolitiska institutet

I. Chrusjtjovs interregnum

De få år som förflutit sedan Stalin dog 1953 representerar en mycket kort period i världens historia. Men i Sovjetunionens historia har det varit avgörande år, överfulla med händelser, bakom vilka man kan förnimma en ”klimatändring”, resultatet av många sociala och politiska krafter och en anhopning av nya impulser i en stor nations utveckling. Sovjetunionen har avlägsnat sig från stalinismen, stundom plötsligt och dramatiskt, stundom långsamt och nästan omärkligt. Hur långt har utvecklingen gått? Och vart bär det hän?

Man kan inte längre betvivla att Sovjetunionen sedan 1953 befunnit sig i en djupgående reaktion mot stalinismen. Denna reaktion har varit så stark och genomgripande att inget försök att bevara det stalinistiska systemet gjorts eller kunnat göras med utsikt till framgång. Reaktionen har dock inte inneburit ett totalt förkastande av Stalinepokens resultat. Dithän kunde man inte nå. En sådan omvärdering kommer förmodligen att bli en historiskt och politiskt sjudande process under en lång period. Redan nu står det klart att händelseförloppet är utomordentligt komplicerat, uppbyggt av ett stort antal framåt drivande och tillbakahållande krafter, som är svåra att analysera.

Sovjetunionen lämnade Stalinepoken i ett tillstånd som starkt skilde sig från landets tillstånd vid epokens början. Både de härskande och de behärskade har varit djupt medvetna om skillnaden. Sovjetunionen, som varit en av världens mest efterblivna och fattiga nationer, i flera hänseenden mer lik Indien och Kina än staterna i väster, har under en enda generations livstid vuxit upp till att bli världens andra industrimakt. På 1920-talet brukade de ryska bönderna ännu jorden med tröplogar – redan på 1950-talet var Sovjetunionen ledande inom atomforskningen. I början av Stalin-epoken var endast en tiondel av arbetskraften knuten till industrin; för närvarande är det cirka hälften. På trettio år har stadsbefolkningen ökat med

cirka 75 miljoner människor. De äldre stadssamhällena har vuxit i stor skala och många nya har tillkommit. Där det tidigare funnits analfabetism och ett primitivt liv dominerat, har ett omfattande skolväsen byggts upp. Numera har Sovjetunionen förmodligen världens bäst utbildade folk, som behärskas av en oemotståndlig törst efter ännu bättre utbildning.

Balansens debetsida är lika påfallande: Sovjetunionens marsch fram till ställningen som världens andra industrimakt har inte gått hand i hand med en motsvarande höjning av levnadsstandarderna – denna var mycket låg vid Stalinepokens slut. Sovjetunionens planhushållning föredde en ensidig utveckling: behoven och intressena hos konsumenternas flertal hade blivit till ytterlighet eftersatta. Vid sidan av den allmänna varubristen hade bostadsbristen och överbefolkningen i städerna blivit ett allvarligt samhällsproblem och det politiska missnöjet var vida spritt. Arbetarna, som hölls nere av drakoniska förordningar, en hård arbetsdisciplin i fabriker och av fruktan för slavarbetslägren, var helt utlämnade åt arbetsledarnas och partipamparnas godtycke. Något skydd häremot kunde inte erhållas genom fackföreningarna och arbetarna fick känna av de sociala olikheterna som odlats genom Stalins ekonomiska och sociala politik, som favoriserade partibyråkraterna och delade upp arbetarklassen i en väl betalad och privilegierad minoritet och en underbetald majoritet.

Bönderna suckade under det byråkratiska oket. De fick inte sköta kollektivjordbruken som de önskade. Och myndigheternas rekvisitioner berövade dem halva skörden. Böndernas dova missnöje var orsaken till jordbrukets stagnation, som omöjliggjorde varje påtaglig förbättring av levnadsstandarderna i städerna.

De högre utbildade folkgrupperna led under det järngrepp, i vilket partidoktrinerna höll dem. De ortodoxa övervakarna styrde suveränt på vetenskapens, litteraturens och konstens domäner. Alla socialgrupper hatade polisstaten som övervakade dem genom spioner och agenter. Och alla var mer eller mindre utleda på den groteska Stalinkulten.

Historien kan visa få motstycken till denna epok, som kännetecknades av så många slående kontraster. Sällan om ens någonsin har ett folk sett på ett skede i sin historia med så blandade och så intensiva känslor, med så mycken stolthet och så mycken skam. Svårigheten bestod och består alltjämt, som nyss antytts, i att hålla i sär de skiftande elementen – de goda och onda inslagen var oupplösligt sammantvinnade. Häri ligger förklaringen till den skiftande inställningen i Sovjetunionen till Stalinepoken, ett förhållande som jag skall ha anledning att på nytt diskutera längre fram. Alla åsiktsskiftningar till trots bröt kraven på förändringar och reformer oemotståndligt igenom.

Kravet på avstalinisering var oemotståndligt redan 1953-56, alltså före kommunistpartiets 20:e kongress, men det var – och är alltjämt – ej klart politiskt utformat. Det var oemotståndligt, därför att det var allmänt omfattat. Alla sociala grupper kände att de inte kunde fortsätta som förut. Men kraven var oklara, därför att ingen klass eller grupp hade politiska uttrycksmöjligheter – man kunde inte formulera ett reformprogram och kämpa för dess förverkligande. Decenniers totalitärt styre hade politiskt söndermulat nationen. Men reaktionen mot stalinismen hade främjats av nationens industriella och kulturella utveckling under samma period. Den autoritära stalinistiska regimen med dess disciplin och renlärighetskrav hade sina rötter i det förindustriella Rysslands jord och primitiva traditioner eller hade ympats på dessa. Stalin exploaterade i övermått dessa traditioner för att disciplinera nationen under en period av forcerad industrialisering och kollektivisering. Men efter den stora industriella frammarschen förlorade denna disciplin sitt berättigande och sin effektivitet. Och de traditioner som givit den en grundval under lång tid förlorade sitt grepp.

Ett väsentligen agrikulturellt och illiterat Ryssland kunde underkasta sig i fruktan för en 1900-talets inkarnation av Ivan den förskräcklige. Ett urbaniserat och välutbildat folk reagerade starkt mot detta förtryck. Rotlösa barfota musjiker, som i miljontal drivits till nybyggda

fabriker och var bortkomna i det industriella livets rytm, tvangs att underkasta sig en arbetsordning som hade till syfte att foga in dem med våld i ett industriellt vanesystem. En framåtgående, allt stabilare och allt bättre utbildad arbetarklass kände sig förorättad av de ovärdiga inslagen i en sådan arbetsordning. Den hektiska tävnan mellan arbetarna i fabrikena – den tävnan om högre produktion och högre ersättning som är känd som stachanovism – kunde till en viss punkt stegra effektiviteten hos musjikarbetarna. Men stachanovismen blev ekonomiskt slöseri i den mån som industrialiseringen fortskred, likaså den extrema bristen på jämlikhet i Stalinsystemet. De sjudande sociala motsättningarna skulle ha nått ett explosionsstadium, om ingenting gjorts för att motverka dem.

Det är lätt att se vilka krav arbetarna och bönderna skulle ha fört fram, om de haft de politiska möjligheterna. Arbetarna skulle utan tvivel ha krävt ett avskaffande av Stalins arbetsordning och införande av nya relationer mellan företagsledningarna och deras underlydande, ett återupplivande av fackföreningarna och deras rätt att försvara arbetarnas intressen, en ny lönepolitik, som minskat de extrema skillnaderna mellan höga och låga inkomster, en modifiering av den ekonomiska politiken och en avsevärd ökning av produktionen av konsumtionsvaror, bättre bostadsvillkor och – slutligen – arbetarkontroll över industrin.

Ett dylikt minimiprogram i fråga om reformer skulle ha haft som utgångspunkt arbetarnas dagliga erfarenheter och behov. Det skulle i allt väsentligt ha varit av ekonomisk natur och lämnat åt sidan den nationella och internationella politikens huvudfrågor. Vi vet nu genom många såväl officiella som inofficiella rapporter, att arbetarna verkligen utövade påtryckningar för att vinna gehör för dylika krav. Deras åtgärder var oorganiserade, sporadiska och lokalt begränsade till vissa industrier och arbetsplatser. De fick inte större omfattning och hade inte karaktären av en nationell rörelse, vilket inte bara berodde på att Stalins efterträdare var beredda att slå ner varje spontan, självständig arbetaraktivitet. Impulserna till dylik aktivitet tycks ha varit relativt svaga. Den nuvarande arbetarklassen, som levit i årtionden under autoritärt styre, har inte haft någon egentlig erfarenhet av att ge uttryck åt en självständig uppfattning genom en egen organisation. Den har över huvud taget inte kunnat bilda oberoende sammanslutningar, grupper eller ens studiecirklar, formulera önskemål, stödja dem genom fackliga åtgärder, välja sina egna representanter o.s.v. Den kunde självfallet inte lära sig allt detta i en handvändning, allra minst som de maktavande gjorde sitt yttersta för att hindra den. Därför blev arbetarklassens missnöje stumt.

När detta var läget inom arbetarklassen, som var den till antalet största i Sovjetunionen, kunde jordbrukarklassens hållning inte bli annorlunda. Denna klass är i alla hänseenden en annan än förr. Den har krympt och blivit en minoritet inom nationen. Den drabbades av en katastrof under det senaste kriget: flertalet av de 20 miljoner människor, som miste livet under kriget, var bönder. Lång tid efter kriget kunde man bara se kvinnor, åldringar, krymplingar och barn bruka jorden på Sovjetunionens slätter. Man kan föreställa sig, hur denna katastrof påverkade andan på den sovjetiska landsbygden. Jordbrukarna hade tidigare aldrig haft förmåga att organisera sig politiskt; nu var de mindre än någonsin i stånd därtill.

Bönderna fann dock vissa utlopp för sina besvikelser. De brukade jorden endast ovilligt och slött. De producerade litet och hela landet fick små och osäkra ransoner. De tvingade regeringen att år efter år utkämpa "brödbataljer" och de försämrade härigenom industrialiseringens utsikter. Ehuru jordbrukarnas krav aldrig utformades, var de klara nog ty de gavs av själva situationen. Sannolikt strävade flertalet jordbrukare inte efter att bli självägande bönder på nytt. En ny generation av kolchosbönder hade vuxit upp och de kände inte till privatjordbruk. Efter tjugofem år hade jordbrukets kollektiva struktur blivit relativt stabil. Efter en omfattande mekanisering, lämpad endast för jordbruk i stor skala, kunde det inte längre bli fråga om att återinföra smådrift i gammal stil. Varje sådant försök skulle ha resulterat i totalt kaos och landsomfattande hungersnöd. Men inom ramen för kollektivt jordbruk yrkade

jordbrukarna på större frihet till initiativ, på rätt att få förfoga över frukterna av sitt arbete, på ett slut på de hänsynslösa rekvisitionerna av jordbruksprodukter, på rikligare tillgång på industrivaror och på förmånligare villkor i det ekonomiska utbytet mellan land och stad. Jordbrukarnas krav kunde, ehuru ej öppet framförda uppfattas av alla.

Situationen var i många hänseenden en annan för intelligensen, specialarbetarna och byråkratin. De var, i jämförelse med arbetarna och jordbrukarna, de privilegierade grupperna under Stalinepoken, och de hade profiterat av Stalins politik, som inte främjade jämlikhet. Han hade tillåtit dem att hugga för sig ordentliga skivor av nationens kaka, medan resten av folket fått svälta. Dock var det från dessa privilegierade som ropet kom: ”Ej av bröd allena ..” Pennans män, konstnärer och vetenskapsmän, alla dessa som har till uppgift att föda idéer och skapa konst, revolterade mot den allestädes närvarande doktrinära andan som övade en kortsynt kontroll över deras verksamhet. De vägrade att vara ideologiska robotar. Särskilt fysiker och agronomer protesterade mot den inkompetenta övervakningen, t.o.m. i laboratorierna, av deras arbete genom underhuggare i partiet.

Pennans män blev under en period reformrörelsens förtrupp, inte därför att de var särskilt tappra – män sådana som Ilja Ehrenburg hade tillhört Stalins mest servila ögontjänare. Men i en förstummad nation var författarna de enda som kunde uttrycka en uppfattning. Även efter årtionden av censur och författarskap på order hade de kvar denna förmåga, även om den försämrats. Plötsligt blev personer, som länge varit Stalins intellektuella slavar, talrör för en nation i tyst revolt. Inom nationer med åtminstone halvsunt politiskt liv skulle medelmåttiga romaner som Ehrenburgs *Tö* och Dudintsevs *Ej av bröd allena ...* aldrig ha kunnat få den effekt som de fick i Sovjetunionen, där boktitlarna ljöd som trumpetstötter. Miljoner människor identifierade sig med Ehrenburgs och Dudintsevs hjältar, det elände och de förödmjukelser som dessa blivit utsatta för.

Ytterligare en signifikativ paradox var att stora grupper inom själva byråkratin deltog i protesterna mot den byråkratiska despotismen. Det var de många inom partimaskineriet, administratörerna och industriledarna, som fört fram Stalin till maktens tinnar och varit hans medhjälpare. Men när diktatorn nått toppen, sparkade han ut sina hejdukar. Inte ens hans närmaste medarbetare var trygga. Och när han dog, kunde hela nationen höra den befrielsens suck som kom från det till synes allsmäktiga presidiet. Och denna suck gav eko på alla trappsteg inom den väldiga byråkratpyramiden. Naturligtvis hade den privilegierade byråkratin sina ögonblick både av ångest och av hopp. Industriledarna hoppades bli kvitt den överorganiserade kontroll som berövat dem det initiativ och den handlingsfrihet, som är villkor för en effektiv företagsledning. Administratörer och partipampar, från Moskva till de mest avlägsna landsändar, hyste förhoppningen att det nu skulle vara slut med diktatorns godtyckliga och egenmäktiga inblandning i deras göranden och låtanden. Därför var hela armén av byråkrater ense med intelligensen och folk i allmänhet i reaktionen mot stalinismen. Detta var ett betydelsefullt faktum, ty medan i en nation, som tvungits iakttä passivitet och tystnad, endast intelligensen kunde göra sig hörd, var det endast byråkratin som kunde handla.

De faktiska förhållandena bakom den fortsatta utvecklingen i Sovjetunionen var följande: den allmänna reaktionen mot stalinismen och den tillfälliga samklängen på denna punkt mellan härskare och behärskade; nödvändigheten av en reform för att avlägsna stalinismens hämsko på nationens effektivitet; de två största klassernas, arbetarnas och jordbrukarnas, oförmåga att vinna beaktande av sina krav, och avsaknaden av varje underifrån uppbyten politisk rörelse; och slutligen insikten hos den styrande gruppen själv om reformbehovet och benägenheten att tillmötesgå behovet. Då det saknades varje påtaglig, underifrån uppbyten antistalinistisk rörelse, kunde en reform endast åstadkommas uppifrån, av den ledande stalinistiska gruppen.

När den avgörande kraften i reformerandet av ett byråkratiskt system är byråkratin själv, måste reformen bli motsägelsefull och begränsad. Dess syfte är att rationalisera styrelsemetoderna, inte att lägga förvaltningen under social och politisk kontroll underifrån. Efter ett så irrationellt och brutalt styre som Stalins innebär redan en rationalisering av styrelsemetoderna och ett övergivande av brutaliteten i och för sig betydande framsteg. Kort efter Stalins död jämförde jag situationen med läget efter Nikolaus I:s död 1855, då alla framstegsvänliga krafter yrkade på livegenskapens avskaffande. Då det inte fanns någon av folket självt uppbyggnad som kunde genomföra kravet, blev Alexander II böndernas "befriare". Jag förutsade att något liknande skulle hända nu: den ledande stalinistiska gruppen skulle bli tvungen att "liberalisera" styrelseskicket och slå sönder polisstaten, som i sina tvångsarbetsläger och genom sin terror haft en nutida motsvarighet till livegenskapen. Alexander II kunde emellertid inte helhjärtat avskaffa livegenskapen på ett sätt som tillfredsställde bönderna. Inte heller Stalins efterföljare kunde helhjärtat genomföra en avstalinisering, som tillgodosåg folkets krav. Alla hade varit Stalins villiga eller ovilliga verktyg. De hade alla sitt fäste i stalinismen. De kunde inte förmå sig att exponera alla inflammerade sår från stalinismens tid. Chrusjtjov och Malenkov, för att inte tala om Molotov, Beria, Kaganovitj och andra, som bistått Stalin under hans blodiga utrensningar, då det gällt att upprätta hans koncentrationsläger, att utrota hans motståndare, de kunde inte berätta hela sanningen om allt detta. Men hela sanningen måste berättas, innan det onda kan utrotas från grunden. Utan ett sådant helhjärtat blottläggande var – och är – det omöjligt att beseгра stalinismen och komma förbi den.

Man kan fråga sig, hur det kommer sig att ett stort folk, som har ett starkt luttringsbehov, inte är i stånd att frambringa män med nya ideal, andra män än Stalins epigoner. Svaret är i all sin bisterhet mycket enkelt: alla antistalinistiska ledare hade likviderats, och ett folk som så länge hade varit politiskt förslamat, kunde inte omedelbart åstadkomma nya ledare. Avstaliniseringen hade blivit en nationell nödvändighet för Sovjetunionen, men eftersom det inte fanns några antistalinister som kunde klara uppgiften, måste den tas om hand av ledande stalinister som inte maktade med mer än halva uppgiften. Det var omständigheterna själva som gav dem uppgiften, men den var inte i samklang med dem. De tog itu med den, splittrade inbördes och i sina sinnen, slitna mellan uppriktig vilja och tvivel, mellan mod och fruktan, mellan sin anknytning till stalinismen och sin vilja att bryta med den, mellan det förflutna och framtiden.

Maktkampen mellan Stalins efterträdare har avspeglat deras dilemma. Spänningen mellan reformanhängare och konservativa, antistalinister och stalinister har tagit sig uttryck i varje större politisk fråga. Det sätt på vilket striden förts, har också avspeglat det motsägelsefulla läget. Den styrande gruppen har både hängt fast vid sina stalinistiska vanor och tagit avstånd från dem. Ingenstades kan denna konflikt iakttas tydligare än hos Chrusjtjov själv. I sin kamp för att nå makten har han uppträtt på samma sätt som Stalin och ändå alldeles olik honom. Han har hållit sin ställning i centrum mellan de två motsatta grupperna och han har tagit upp idéer än från den ena, än från den andra. Han har gjort mer än någon annan för att bekämpa Stalins doktriner men han har också uppträtt som deras försvarare. Han har rensat ut sina motståndare och rivaler till höger och vänster. Bortsett från specialfallet Beria har han dock inte gått så långt att han likviderat dem – han har inte ens kastat ut Malenkov och Molotov ur partiet. Han tycks ha gjort slut på det kollektiva ledarskapet – liksom Stalin – men han har inte blivit samma slags diktator som Stalin. Han håller fast vid principen om det allena rådande partiet, där det inte får förekomma någon avvikelse från den officiella linjen, d.v.s. hans egen. Ändock skaffar han inte avfallingar ur vägen såsom folkets fiender. Han t.o.m. varnar sina trogna för att ge sig ut på ideologisk häxjakt. Han revolterar mot stalinismen samtidigt som han är lojal mot den.

När man beaktar den härskande gruppens och Chrusjtjovs egna traditioner, ligger det överraskande inte i att deras reform är halvhjärtad och att de försökt att rädda vad som räddas kan

av det stalinistiska systemet, utan att de räddat så litet därav och att de genomfört så många och så betydande reformer. Mer än en gång har de försökt att hejda avstaliniseringen. Det skedde första gången efter Berlinresningen 1953 och därefter i samband med revolten i Ungern för att nu endast nämna dessa två kritiska tillfällen. Bägge dessa händelser klargjorde för dem riskerna med avstaliniseringen och gav tillfälligt reformens motståndare fria händer. (Det var inte en tillfällighet att Molotov och Kaganovitj några månader efter striderna i Budapest var nära att kasta Chrusjtjov ur sadeln.) Dock har hittills varje försök att hejda reformverkets flodvåg haft endast begränsad och kortlivad framgång. Stoppad inom en sektor av samhällslivet, bryter den igenom i en annan och sprider sig där med oemotståndlig kraft. Genom att rida på vågen har Chrusjtjov nått toppen och hållit sig kvar där. Hur mycket han än gjort för att försvara den rena stalinistiska läran, framstår han för sovjetfolket som avstaliniseringen hjälte, den uppburne författaren till det ”hemliga talet” vid den 20:e kongressen. Han är själv på det klara med detta och har gjort sitt bästa för att slå mynt av sitt rykte som reformator. Hans farligaste vapen mot rivaler har varit påståendet att de är konservativa, som slår vakt kring Stalinepokens illdåd – uppenbarligen kan ingenting åstadkomma så omfattande impopularitet för en politisk ledare i Sovjetunionen av i dag som denna anklagelse. Stalinismen har varit hänvisad till att föra uppehållande försvar. Dess reträtt fortsätter.

Den långa raden av nya reformer har syftat till att öka den ekonomiska och sociala effektiviteten och därjämte att möta klassernas och gruppernas ännu ej formulerade önskemål på halva vägen. Jag har nämnt att säkerhetspolisens makt har inskränkts och att samhället har befriats från den terror, varunder det levat. Denna process, som hade börjat redan före Chrusjtjovs makt tillträde, har fortsatt sedan dess och funnit ett uttryck i den nya strafflagen, där det i ingressen talas om att ”likvidera det skamliga arvet från det förflutna”. Säkerhetspolisen har berövats sina befogenheter att döma, kasta i fängelse och deportera sovjetmedborgare. Hemliga domstolsförhandlingar och många andra illa beryktade utslag av den stalinistiska ”rättvisan” har satts på avskrivning. I och för sig ger inte utfärdandet av nya lagar garanti för en lagbunden ordning, och man måste med reservation behandla Chrusjtjovs påstående att ingen enda politisk motståndare i dag sitter i ett sovjetiskt fängelse. Man kan dock inte missta sig på den förändring som inträffat efter Stalinepoken. Och många kritiska besökare från världen i väster har omvitnat samma sak.

Den närmast betydelsefullaste reformen är beskärningen av byråkratins maktsfär. Den viktigaste åtgärden har varit upplösningen av de talrika ekonomiska ministerier, som tidigare från Moskva utövade en stelbent kontroll in i minsta detalj av hela näringslivet. En överorganiserad kontroll av detta slag hade givetvis måst försvinna enbart av effektivitetsskäl. Över 100 regionala ekonomiska råd har ersatt ministerierna. Utan tvivel finns även i dessa råd ett starkt byråkratiskt inslag av provinsial natur. Men då reformen genomförts på grund av kravet på återupplivande av lokala initiativ, kan inte provinsbyråkratin göra sig alltför bred. Inom de regionala råden har en ny balans mellan arbetsledning och anställda börjat ta gestalt – arbetarna är inte längre helt utlämnade åt arbetsledarnas godtycke. Fackföreningarnas verksamhetsområde har vidgats. Fackföreningarna har påmint om sin skyldighet att tillvarata arbetarnas intressen, och företagsnämndernas betydelse har vuxit. Avskaffandet av politisk terror och löften om en ny arbetsordning och en ny strafflagstiftning har förändrat andan inom industrin. Arbetaren lever inte längre i rädsla för tvångsarbetsläger. Han kan inte straffas för mindre förseelser inom arbetslivet eller bli brännmärkt som en folkets fiende, när han har möjlighet att själv föra sin talan.

Den pånyttfödda jämlikhetssträvan inom arbetarklassen har lett fram till ytterligare förändringar inom arbetslivet. Myndigheterna har tvungits att göra slut, i varje fall på de mest extrema utslagen av Stalinepokens brist på jämlikhet. Man har reformerat lönesystemet, minskat marginalen mellan höga och låga löner, höjt de sämst betaldas löner och pensioner

och satt ett tak på högre löner och pensioner. Denna politik går hand i hand med fortlöpande åtgärder för att öka tillgången på konsumtionsvaror snabbare än som planerats och att förbättra odrägliga bostadsförhållanden. Denna nya giv för arbetarklassen kulminerade i införandet av 40-timmarsveckan inom industrin och löfte om ytterligare förkortning till 30-35 timmar under 1960-talet.

Även jordbrukarna har fått en ny giv, som de för några år sedan endast hade kunnat drömma om. För första gången på fyrtio år har tvångsleveranserna av livsmedel övergivits – detta tvång hade för jordbrukarna varit en pina. Det betyder inte att jordbrukarna har frihet att sälja sina varor på det sätt som sker i ett kapitalistiskt land. Staten är huvudköparen av jordbrukets produktion och iden egenskapen har staten halvt monopolistiska fördelar. Men i sina kontakter med jordbrukarna nöjer sig staten nu med att lita på sin dominerande ekonomiska styrka och tillgriper inte tvång. Regeringen är angelägen om att ge jordbrukarna del i den allmänna nationella utvecklingen och att befria dem från den avoghet och det främlingskap gentemot stadsbefolkningen, som den stalinistiska politiken hållit dem i. Jordbrukarna får inte längre några order om vad de skall odla, hur och när det skall ske. Myndigheterna har ansenligt höjt sina inköpspriser på jordbruksprodukter. De har t.o.m. upplöst de statliga traktorstationerna, genom vilka man övat kontroll över jordbrukets ekonomi. Stationerna har sålt traktorer och andra jordbruksmaskiner till kollektivjordbruken. Man bör erinra sig att stationerna strax före Stalins död var föremål för en stor diskussion och att Stalin bestämde, att de fortfarande skulle vara i statens ägo med motivering att en försäljning av traktorer och maskiner till jordbrukarna skulle försvaga folkhushållets socialistiska karaktär. Inte desto mindre har Chrusjtjov genomfört reformen i förvisning om att den statsägda industrin med sin stora omfattning och grundmurade maktställning inte har någonting att frukta av en ökning av jordbrukets ekonomiska styrka. I varje fall ger myndigheterna jordbrukarna individuell uppmuntran i syfte att stärka jordbrukets *kollektiva* karaktär.

Parallellt med dessa reformer pågår ett intensivt sammanslagnings- och koncentrationsarbete inom kollektivjordbruken. Hela jordbruksstrukturen förändras och bestäms av högmodern teknik, specialisering och landsomfattande arbetsfördelning. Det är verkligen fråga om en märklig omdaning: för trettio år sedan fanns det ännu cirka 25 miljoner primitiva småjordbruk. Här om året fanns det endast 70.000-80.000 kollektivjordbruk. År 1965 skall det finnas endast 10.000 helt elektrifierade kollektivjordbruk (vid sidan av sovchoserna, de statsägda jordbruken). Jordbrukets produktivitet har snabbt stegrats under de senaste åren, men det är ännu för tidigt att säga, om och i vilken takt stegringen skall fortgå.

Om man försöker få en totalvy över Sovjetunionen, slås man av motsättningen mellan det djärva svepet av ekonomiska och sociala reformer å ena sidan och den försiktiga konservatismen och stagnationen på det egentliga politiska området å den andra. Kontrasten har varit särskilt skarp efter folkresningen i Ungern, vilken kom som en chock och fick avstaliniseringen att stoppa upp. Chockens verkningar har ännu inte upphört. Efter sitt bildstormande utbrott på den 20:e kongressen tycks Chrusjtjov ha varit ivrigt sysselsatt med att ställa tillbaka ikonerna på sina gamla platser. Han, ärkerevisionisten av 1956, gick i spetsen för kampanjen mot revisionismen. Under detta tecken har sammanförts de desillusionerade exstalinister, som börjat tvivla på och överge kommunismens grundidéer, och de som yrkat på ytterligare reformer och avstalinisering inom kommunismens ram. De förra har bildat en betydande, stundom dominerande åsiktsriktning i Ungern, Polen och andra östeuropeiska länder, men tydligen inte i Sovjetunionen, där kravet på avstalinisering och reformverksamhet fått sin inspiration från den förstalinistiska bolsjeviktraditionen, från leninismen. Till denna tradition hör den demokratiska centralism, som ställs mot Stalinepokens byråkratiska centralism och som rymmer fri och öppen debatt, åtminstone inom partiet och fackföreningarna, när det gäller större politiska frågor och organisationsproblem. Den omfattar därjämte frihet för var

och en att välja mellan stridande åsikter och att utse ledare. Inte på någon av dessa punkter har emellertid Chrusjtjov avlägsnat sig mycket från stalinismen, och där det skett, har han åter närmat sig den. Ingen verkligt fri och allmän debatt har ännu ägt rum i någon större politisk fråga. Ingen öppen diskussion för och emot olika åsikter tillåts.

Chrusjtjovs oklara hållning gör att man måste fästa frågetecken vid en del reformer och vid åtskilliga framsteg. Det råder ovisshet och tvivel hos sovjetfolket. När allt kommer omkring, vet de inte vad som är verkligt: Chrusjtjovs förkastande av det stalinistiska förtrycket eller förkastandet av förkastandet. Så länge Stalins missgärningar officiellt både fördöms och ursäktas, finns det ingen garanti för att Stalins efterföljare inte kommer att göra sig skyldiga till liknande illdåd. Säkerhetspolisens maktövertagande har upphört – men för hur länge? I sociala och ekonomiska frågor har regeringen upphört att tillgripa brutala tvångslösningar – men kommer de inte att tillgripas på nytt? Byråkraterna har avstått terräng till arbetare och jordbrukare och uppgivit vissa privilegier. Men har de definitivt avstått från dem eller har de för avsikt att vinna dem åter? Ovissheten hämmar ”massornas initiativ”, som blivit föremål för så många förhoppningar och som verkligen är av betydelse för nationens hälsa och effektivitet.

Ovissheten vilar tyngst på intelligensen, den förstummade nationens språkrör. Chrusjtjov har alltför uppenbart varit angelägen om att disciplinera den och att lägga band på dess reformistiska iver. Författare, konstnärer och ideologer som visat alltför stor benägenhet att tänka självständigt har blivit påmind om att de grundläggande doktrinerna alltså gäller. Historikerna har varnats för att fördjupa sig i den senaste periodens mysterier och att ta för givet, att de är fria från plikten att förfalska historien. De skall visserligen inte glömma bort det skelett som Chrusjtjov demonstrerat i det stalinistiska skåpet, men de skall inte minnas det alltför väl. Det krävs att de vid behov skall ha gott historiskt minne samtidigt som de, när detta påkallas, skall ge prov på fullständig minnesförlost. Samma eller liknande växlande attityder kan man finna på många andra områden, och man kan lätt föreställa sig indignationen hos en intelligens, som ständigt skall anpassa sig efter så motsatta krav.

Även i sina försök att återuppliva gamla kontroll- och disciplinåtgärder har Chrusjtjov och hans medarbetare varit halvhjärtade. Knappt har de försökt att pålägga intelligensen tvångspåbud, förrän de sett sig nödsakade att förklara att de aldrig avsett att utfärda dylika påbud. Knappt har de fördömt en avvikande mening som irrlära, förrän de känt behov att ursäktas sig och visa att de inte vill ge sig in i någon stalinistisk häxjakt. Nästan varje försök att stärka renlärigheten har följts av en maning om tolerans gentemot de icke renläriga. Och varje åtgärd i stalinistisk anda sveps in, mildras eller suddas ut genom försäkringar att avstaliniseringen fortsätter.

Alla dessa motsättningar har till följd att nuläget har en provisorisk karaktär av övergångsskede. Trots sitt stora självförtroende, sin outtröttliga vitalitet och sin hänsynslösa pådrivningsförmåga, är Chrusjtjov ledare under en period som sannolikt endast kan vara ett osäkert, kort interregnum. Vi har framför oss en Chrusjtjovperiod som inte kan jämföras med Stalin-epoken. Chrusjtjovs dagar är snart räknade – han kom till makten i sextioårsåldern, Stalin redan i fyrtioårsåldern. Viktigare är emellertid att sovjetsamhället befinner sig i så sjudande snabb utveckling, att under loppet av ett fåtal år institutioner, lagar och politiska handlingsmönster, som länge betraktats som djupt rotade och i det närmaste oförstörbara, kommer ur bruk och förlorar sin betydelse. Denna snabba utveckling har knäckt stalinismens hårda skal och den kommer att tränga igenom Chrusjtjovtidens mycket tunnare och svagare skal.

1960-talet i Sovjetunionen kommer att skilja sig ännu mer från 1950-talet än 1950-talet från 1940- och 1930-talen. Nya, omvandlande krafter är i full verksamhet inom det industriella och vetenskapliga livet och inom ett utbildningsväsen som når folkets stora massa, och de

åstadkommer förändringar i det moraliska och politiska klimatet av mer djupgående natur än vi hittills bevittnat. Trots alla framsteg hittills finns det alltjämt mycken efterblivenhet och primitivitet i Sovjetunionen. Chrusjtjovs styrka ligger däri att han är den organiska produkten av denna blandning av framsteg och efterblivenhet. Det finns hos Chrusjtjov själv något av en gammal musjik som nått fram till atomålderns tröskel, den siste musjiken som talar i Rysslands namn och representerar Ryssland på världsarenan.

Inom loppet av några få år kommer det knappt att finnas ett spår kvar av musjikernas Ryssland. En ny arbetarklass växer upp. Redan på 1950-talet hade flertalet av de unga fabriksarbetarna genomgått läroverk. De har spelat sin roll i förändringen av andan inom industrin. De har uppträtt gentemot arbetsledare och partiombudsmän med den självsäkerhet som god utbildning skänker. För varje år växer dessa välskolade arbetares betydelse. Kraven på arbetarkontroll över industrin kommer att få ny innebörd, när arbetarna fått större förmåga att utöva sådan kontroll. Det finns utan tvivel en kärna av sanning i påståendet, att skolningen av folkets stora massa i Sovjetunionen minskar klyftan mellan handens och hjärnans arbetare. Det var i den klyftans bottenlösa djup som det gamla Rysslands byråkratiska absolutism och stalinismen hade sitt upphov. Man kan förutspå att i den mån som denna klyfta trängs ihop och överbryggas, kommer även Chrusjtjovtidens mildare byråkratiska diktatur att befinnas gammalmodig samt överges.

Kraftutvecklingen inom det ekonomiska och kulturella livet bestämmer inrikespolitikens framtid. Sovjetunionen är ett expanderande samhälle, som arbetar sig ut ur en period av primitiv socialistisk kraftsamling, snabbt ökar sitt välstånd och ger alla klasser och grupper möjlighet att öka sina andelar av nationalinkomsten. Detta bidrar till att mildra sociala spänningar och motsättningar. A andra sidan medför de sociala och kulturella framstegen att folkets breda lager får klart för sig, att de berövats sin politiska frihet och behärskas av en okontrollerad byråkrati. Ingen kan förutse med säkerhet, om konflikten skall få en våldsam explosiv utlösning och leda till den nya ”politiska revolution”, som Trotskij pläderade för, eller om konflikten kommer att lösas på fredlig väg genom förhandlingar, kompromissande och gradvis införd frihet. Mycket hänger på de makthavandes uppträdande, på deras förmåga och beredvillighet att reagera inför folkets påtryckningar. Mot slutet av Stalintiden var motsättningarna och spänningarna i sovjetsamhället akuta. Om den härskande gruppen oryggligt hållit fast vid Stalins metoder, kunde det ha resulterat i en politisk explosion. Den kom emellertid inte, och som följd av reformerna efter 1953 har de sociala och politiska spänningarna väsentligt minskats. Om de härskande skulle försöka omintetgöra dessa reformer, skulle det utan tvivel öka spänningarna på nytt och intensifiera motsättningarna. Men om de styrande visar sig vara mottagliga för folkets krav, är det inte sannolikt att det blir någon explosiv inre utveckling utan i stället en gradvis skeende reformverksamhet, förenad med växande välstånd, social tillfredsställelse och frihet.

För närvarande tyder alla tecken på att förhoppningarna stegras inom sovjetsamhällets alla grenar till det stadium av översvallande glädje, som uppstår i ett expanderande samhälle, där medborgarnas solidaritet får sin näring av vissheten om den politiska ledningens höga syfte. Det finns också ett starkt och vida spritt medvetande om hur mycket som återstår att uträtta, hur stora ofullkomligheterna är i våra dagars sovjetliv och hur mycken frihet som alltjämt står att vinna.

Denna allmänna inställning illustreras utmärkt i en reseberättelse från Sovjetunionen, som skrivits av en resande från världen i väster, född i Ryssland. Då han talade med sina forna landsmän, fann han att de alla tror att Sovjetunionen kommer att bli inte bara det tekniskt mest fulländade och mest välmående av alla länder utan även ”det friaste landet i världen – åtminstone lika fritt som något land i väster”. Alla tycks vara överens härom. Delade

meningar kommer till uttryck, när de tillfrågas om hur lång tid det kommer att ta, innan de når den frihet de hoppas på. Optimisterna säger tre år och pessimisterna minst trettio.

Personligen tror jag att en realistisk bedömning ger en siffra någonstans däremellan.

II. Det moraliska och intellektuella klimatet

Sovjetunionen har under de senaste åren befunnit sig i ett tillstånd av stark intellektuell och moralisk jäsning, vilken naturligt nog omfattat även universitetslivet och skolväsendet i stort. Man har märkt detta bl.a. på den debatt som nyligen ägt rum i hela Sovjetunionen beträffande en skolreform.

Reformdebatten har återspeglat de speciella svårigheter och problem som skolan i Sovjetunionen har att bemästra. Jag vill omedelbart betona att själva problemläget länder Sovjetunionen till heder. Problemet kärna ligger däri, att den enastående expansionen av Sovjetunionens undervisningsväsen på sätt och vis överansträngt nationens ekonomiska resurser. Detta kan synas paradoxalt, därför att i väst motsatsen gäller: våra skolsystem är betänkligt, ja skandalöst underutvecklade i förhållande till det välstånd som råder. Detta är faktiskt förhållandet: ryssarna har byggt ut sitt undervisningsväsen hart när utöver sina resurser. Vilket avundsvärt misstag!

Kort efter Stalins död avskaffades i Sovjetunionen alla skolvavgifter, och all skolutbildning förklarades vara fri för alla. Under senare år har läroverksutbildningen blivit allmän i städer och stadslänkande samhällen, vilka nu omfattar halva befolkningen. Liknande förhållanden sprider sig även över landsbygden. Härav följer att redan under 1950-talet hundratusentals studerande sökte sig till universiteten utan att kunna bli insläppta. Överallt var studiemöjligheterna för små. Myndigheterna kunde naturligt nog inte öppna nya universitet och högskolor i samma takt som de inrättat läroverk. I Sovjetunionen finns det nu fyrtio ledande statsuniversitet mot endast tio under tsartiden (eller fjorton, om man medräknat universiteten i Polen och Finland före 1914). Den nuvarande sjuårsplanen omfattar en betydande utökning av de akademiska studiemöjligheterna. År 1965 skall det finnas 4,5 miljoner personer med akademisk examen mot endast 3 miljoner för närvarande. Likväl har utökningen av universiteten inte hållit takt med läroverksexpansionen.

Det var svårigheter av denna art som skolförordningen av december 1958 skulle lösa. I verkligheten måste Chrusjtjov utkämpa en strid vid universitetsportarna för att föra studieintresserade från föreläsningssalarna till fabrikerna. Universiteten kunde inte ta emot alla sökande, och dessutom förelåg risk för att industrin skulle lida brist på arbetskraft, särskilt under dessa år, då krigstidens födelsetalsminskning började påverka tillgången på arbetskraft. Några måste framställa de varor, varpå folkets försörjning beror. (När Chrusjtjov drev massor av studieintresserade till fabrikerna, kan han till äventyrs ha skapat bekymmer för sig själv och för sin partibyråkrati – dessa unga, välskolade arbetare kommer sannerligen inte att vara vax i händerna på partipamparna och industriledarna.)

Debatten kring den nya skolordningen var mycket instruktiv. Chrusjtjov hade haft för avsikt att drastiskt beskära läroverksutbildningen, att fixera en lägre avgångsålder i grundskolans sista klass, att föra över eleverna på olika linjer, så att man redan i läroverken skulle kunna begränsa antalet universitetsstuderande. Många av dessa förslag framkallade emellertid omfattande ehuru försiktigt formulerade protester från både lärare och föräldrar – ja, t.o.m. barn. Därför fann Chrusjtjov det klokt att modifiera det ursprungliga förslaget och gå in för en kompromiss, som antogs med motivering att den var provisorisk. Myndigheterna måste genast ta itu med en utbyggnad av universiteten och man ökade budgetanslagen till undervisningen på alla stadier.

Sovjetfolket har sålunda visat att det inte är benäget att tillåta de styrande att sätta stopp för dess lust för, ja krav på utbildning. Vad som förtjänar att särskilt observeras är åtgärderna för att ordna utbildning vid sidan av de ordinarie vägarna. Då de akademiska studiemöjligheterna inte förslog och näringslivet behövde arbetskraft, har denna extra universitetsundervisning (som utgör bara en gren inom vuxenundervisningen) fått speciell betydelse. Antalet arbetare-studenter som förbereder akademiska examina är ungefär hälften så stort som hela antalet heltidsstuderande studenter. (I t.ex. historia studerar 17.500 i näringslivet anställda för att nå akademisk examen.) Staten betalar en stor del av kostnaderna för denna utbildning. Enligt en förordning av den 2 juli 1959 får dessa extrastudenter ledigt från sitt arbete med full lön fyra å sex veckor varje år för att kunna förbereda tentamina. Sista studieåret får vederbörande ledigt en dag i veckan och en semester på en å två månader, varunder stipendium men inte lön utgår. Staten betalar resekostnader i anslutning till tentamina.

Detta innebär en betydelsefull utveckling, som torde vara karakteristisk för det moraliska och intellektuella klimatet. Utifrån egna iakttagelser har Adlai Stevenson noterat att intresset för utbildning och för läsning av god litteratur är en allmänt omfattad hobby i Sovjetunionen. Personligen har jag det intrycket att det mera är fråga om en allomfattande lidelse än om en vanlig hobby. Världslitteraturens mästerverk och de ryska klassikerna säljs i miljontals exemplar, t.o.m. i upplagor över tio miljoner. Detta är kanske inte överraskande, eftersom Sovjetunionen inte står under inflytande av den sensationslitteratur, som sväller över bräddarna i den västliga världen. När struntlitteratur och billig underhållning eliminerats och den nya skönlitteraturen har få attraktiva ting att bjuda, har allmänheten inget annat val än att läsa de gamla mästerverken.

Nyss framhövdes att ett av motiven bakom den nya skolordningen var regeringens föresats att föra mer ungdom till fabriker och minska tillströmningen till universiteten. För att rättfärdiga detta har Chrusjtjov anfört åtskilligt om behovet av att förena handens och hjärnans arbete. Denna målsättning har emellertid djupare liggande motiv. Den framträder inte bara i uppmuntran till högre studier bland arbetarna. Kombinationen av handens och hjärnans arbete är en av hörnstenarna i den tekniska utbildningen. Det är här inte fråga om en ny doktrin. Den utvecklades av Karl Marx, som fick den från de franska utopiska socialisterna. Den har haft ivriga förespråkare bland de amerikanska pedagogerna – John Deweys idéer var mycket influerade av den. I Sovjetunionen påbörjades experiment i teknisk utbildning redan under revolutionens första år men de övergavs, dels därför att de tekniska läroanstalterna kräver som grundval en vida högre industrialiserad miljö än Sovjetunionen erbjöd på 1920-talet, dels därför att experimentet gav dåligt resultat i den autoritära anda som präglade Stalins skolpolitik.

Under senare år har den tekniska utbildningen funnit sin väg. Syftet är att främja en harmonisk personlighetsutveckling, att förena utvecklingen av den intellektuella förmågan med fysisk effektivitet och yrkesmässiga färdigheter för att på så vis överbrygga den gamla klyftan mellan intellektuellt och manuellt arbete. Denna anda börjar att genomtränga skolorna. Läroplanerna söker förena teori och praktik och göra det möjligt för de studerande att inte växa upp i en artificiellt isolerad "akademisk värld" utan vinna förstahandserfarenhet av liv och arbete i fabriker och jordbruk, varigenom de studerande förvärvar mycket rikare och mer omfattande sociala erfarenheter än som tidigare varit möjligt.

Det sägs ofta att sovjetsystemet går ut på att i första hand bibringa tekniska och vetenskapliga kunskaper i en trång nyttobetonad anda. Det ligger en viss sanning häri. I ett land, där industrialiseringen äger rum i så utomordentligt rask takt, måste man vänta sig att huvudvikten läggs vid tekniska och vetenskapliga kunskaper. Tyngdpunkten har lagts härpå på ett ensidigare sätt än som varit nödvändigt. De klassiska studierna har så gott som totalt försumrats. Förklaringen härtill ligger delvis i en reaktion mot den förrevolutionära tidens

överbetonning av de klassiska studiernas betydelse. Vad anledningarna än kan vara, har resultaten blivit en viss intellektuell utarmning av den nya sovjetgenerationen. (Karl Marx skulle aldrig ha blivit vad han faktiskt var, om han inte skolats i den klassiska litteraturen – som mogen man brukade han varje år läsa Euripides' dramer på originalspråket.) Men det vore fel att påstå att humaniora helt negligeras. Det görs en del för att åstadkomma balans mellan dem och naturvetenskaperna, vilket kan illustreras med ett nytt exempel från ämnet historia: det finns i Sovjetunionen 154 akademiska institutioner i historia med 1.400 lärare. Det erkänns visserligen även officiellt, att undervisningens kvalitet lämnar mycket övrigt att önska, därför att alltför många lärare måste utbildas för snabbt. Denna brist är emellertid naturlig under föreliggande omständigheter och den kommer att avhjälpas med tiden. Undervisningen i de moderna språken och deras litteratur är utmärkt. I stort sett söker skolan att eliminera de värsta konsekvenserna av den fragmentariska och begränsade kunskapen om moderna förhållanden. Den söker att få bort den trångsynthet, som följer med den ökade specialiseringen.

Man kan vara mycket kritisk mot det dogmatiska inslaget i sovjetuppfostran – jag tillhör själv kritikerna. Man kan tycka illa om den officiella doktrineringens spetsfundigheter – jag gör det för visso. Men även detta har en positiv aspekt: I Sovjetunionen understryker man med rätta att den specialiserade studenten har ett behov att bilda sig en filosofisk totaluppfattning av världen och att inte helt stängas in i sin egen specialitet. Det är i och för sig en sund tanke. En skola med detta syfte producerar inte bara tekniker, som vet mer och mer om allt mindre, utan människor, som kan förena detalj kunskaper med en vidare livssyn.

I vissa hänseenden är sovjetuppfostran extremt dogmatisk och verkligen steril, men i andra hänseenden är den stimulerande och vidgar blicken. Ibland är det steriliteten som slår iakttagaren, i andra fall är det fruktbarheten hos idéerna. Man frågar sig: hur avbalanseras nu detta? Svaret kan inte bli så klart som jag skulle önska. Det intellektuella livet i Sovjetunionen, särskilt vid universiteten, känner fortfarande de stalinistiska traditionernas tunga hand. De är ännu inte döda. Men det finns också en ständig, om också latent kamp mellan dogmbundenhet och fri tankeverksamhet. Den kampen äger rum på den intellektuella verksamhetens alla fält. Vad den stalinistiska dogmbundenheten betytt kan måhända bara de vittna om, som haft erfarenhet av den. Det må räcka med att nämna, att under många år gick det helt enkelt inte att nämna Einsteins namn. Naturligtvis sökte de som behärskade främmande språk att mer eller mindre i hemlighet studera hans insatser, men officiellt kunde det inte ske. Freud har varit och är fortfarande bannlyst. Under årtionden levde Sovjetunionen i intellektuell och politisk isolering, vilket betraktades som en dygd. Världen utanför var en farlig, skräckinjagande öken, som spred fiendskap och falska läror. Det var bäst att vända blicken bort från den. Mycket i den samtida utländska litteraturen var en sluten, smittoförande bok, och detsamma gällde om rysk litteratur som inte följde den ”socialistiska realismens” bud.

Naturligt nog inskränktes de filosofiska studier, som bedrevs i denna anda, till skolastiska besvärjelser, till ett omtuggande av några få heliga texter, till polemisk dimbildning kring hela den filosofiska idéutvecklingen. Detta var så mycket groteskare, som sovjetskolan, även under Stalins tid, sökte väcka hos eleverna törsten efter filosofiska begrepp och idéer. Men sedan försökte den släcka törsten med en urvattnad version av den dialektiska materialismen. Med de historiska studierna stod det ännu sämre till, särskilt dem som gällde det moderna Ryssland och den ryska revolutionen. Den enorma förfalskningen av denna tids historia, som pågick i årtionden i Stalinkultens tecken, var allmänt känd. Den ansågs vara så total och hermetisk, att många betvivlade att någon kritisk intelligens kunde överleva denna svältkur.

Personligen har jag aldrig trott att förfalskningen var så hermetiskt sluten och fullt så effektiv. Jag har aldrig betvivlat att en reaktion skulle uppstå. Den har också kommit. Vid mitten av 1950-talet kom en oerhörd revolt, öppen eller dold, mot all kontroll och censur, alla

restriktioner och förbud under Stalinepoken. Denna revolt har ännu inte uttömt sina krafter. Reaktionen mot den stalinistiska dogmbundenheten går vidare i ständig konflikt med konservatismen hos en styrande grupp, vars medlemmar nästan utan undantag har vuxit upp i den stalinistiska skolans tänkesätt.

Den nuvarande situationen präglas av växande krav på tanke- och yttrandefrihet å ena sidan, å andra sidan av den styrande gruppens önskan att kringskära friheten och rädda vad som räddas kan av stalinismens dogmer och tabun. I denna konflikt har åtminstone en faktor främjat friheten: den växande insikten att intellektuell frihet är en förutsättning för nationens effektivitet. Det industriella och sociala effektivitetsbehovet är de sovjetiska universitetens främsta bundsförvant. Det ligger i sakens natur att friheten har vunnit och skall vinna mer mark inom naturvetenskaperna än inom de humanistiska läroområdena. Einstein namn har äntligen fått den hedersplats det förtjänar och man för allvarliga, odogmatiska diskussioner i kunskapsteori med särskilt beaktande av relativitetsteorin. Det är också i den vetenskapliga debatten som reaktionen mot den intellektuella isolationismen kommit till uttryck jämte beredvillighet att studera och tillägna sig idéer från icke-sovjetiska tänkare samt att utbyta erfarenheter med dem som visat sig gå i spetsen för forskningen.

På det humanistiska området har inte ådagalagts samma vidsynthet. Här vidmakthåller doktrinerna, om också urvattnade och försvagade, sin dominans. Men det kan inte ske så länge till. Skillnaden mellan friheten på det naturvetenskapliga området och ofriheten inom humaniora blir alltför skriande. I det långa loppet kan tankeverksamheten inte vara fri eller klavbunden bara till hälften. Även på det humanistiska området är det en alltför stor klyfta mellan verkligheten och den ortodoxa inställningen. Fransmännen angav en gång i tiden skillnaden mellan *le pays réel* och *le pays légal* för att markera en sådan klyfta i sin politik. Även i Sovjetunionen finns det ett sådant "verklighetens land" som vida skiljer sig från de officiella doktrinernas "legala" område. Ett faktum är att man tänker och argumenterar mycket friare och djärvare än man kan tro enligt officiella dokument och läroplaner, ja t.o.m. enligt s.k. akademiska rapporter.

Inom den ekonomiska forskningen, där effektivitetsbehovet inte kan försummas, har ett visst återupplivande av den teoretiska diskussionen ägt rum, vilket till en del kommit till synes i tidskrifterna, ehuru det väsentligen skett i tysthet. En stor del av denna debatt torde, skulle jag tro, vara obegriplig för västeuropeiska ekonomer som tränats i Marshalls och Keynes' teorier, ty den äger rum i den marxistiska teorins termer. Häri ligger ytterligare ett skäl av verklig praktisk betydelse, som talar för att våra universitet äntligen skulle börja uppmuntra allvarliga förstahandsstudier av Marx' verk. Man kan inte förstå de nuvarande sovjetiska ekonomiska debatterna och planhushållningsexperimenten utan att känna till *Das Kapital*.

Sammanfattningsvis vill jag hävda att denna ökade intellektuella aktivitet framstår för mig som förspelet och förelöparen till en renässans inom marxismen. Ett förspel, en förelöpare, ett löftesrikt tecken – ingenting mer och ingenting mindre ännu så länge. Man skall inte föreställa sig att den intellektuella reaktionen mot stalinismen också är en reaktion mot marxismen. Så kanske det förhöll sig i Ungern och Polen 1956, men på den punkten är situationen helt olika i Sovjetunionen. Visserligen har inte heller där den yngre och medelålders generationen lärt känna marxismen annat än i stalinismens korruperade form, och för den skull har det förmodligen varit ofrånkomligt att reaktionen mot stalinismen också skulle få karaktären av en reaktion mot marxismen. Men i Sovjetunionen förefaller det som om antimarxismen (och antileninismen) skulle ha legat på det intellektuella livets utkanter i såväl *pays légal* som *pays réel*. Marxismen har trängt in i det innersta av nationens medvetande. När detta medvetande blir mer kultiverat, känsligare och förfinat, förkastar det *pays légal*, marxism, doktrinarism och riter; och det återupptäcker marxismen, den världsåskådning och den kritiska tanke-

riktning, som anammat de bästa traditionerna inom filosofin och det radikala politiska tänkandet i Västeuropa.

Jag tror emellertid inte att resultatet av denna jäsningsprocess endast kommer att bli ett återupplivande av marxismens dygder före och under den första tiden av revolutionen. Vad som kommer att växa fram är sannolikt en ny fas i marxismens utveckling, lika fri från dogmatism som den ursprungliga marxismen var – kanske t.o.m. ännu friare och i högsta grad berikad av nya erfarenheter och i stånd att förstå och tolka dem. På den punkten går jag dock måhända alltför långt och hänger mig åt vad som endast kommer att visa sig vara en intellektuells överdrivna förhoppningar. Säkert är emellertid att vilka mutationer marxismen än genomgår, kommer den att representera huvudriktningen i tankelivet i Sovjetunionen.

Man skall inte låta föra sig vilse på denna punkt av en roman som *Dr Zjivago* med dess vaga antimarxistiska tendens. Med sina litterära förtjänster och fel är Pasternak talesman för en generation, som gjort sitt och vars livsinställning enligt min mening inte är representativ för ett yngre släkte. Detta är däremot fallet med ett verk som *Processen börjar ...*, skrivet av en okänd sovjetförfattare och nyligen publicerat utanför Sovjetunionen. Och det finns en hel del helt eller till hälften undanträngd litteratur som inom kort kommer att dyka upp, en litteratur som inte förklenar bolsjevikrevolutionen men söker att föra arvet vidare i renare form och att uttrycka dess innebörd på ett nytt sätt. Det kanske mest karakteristiska motivet i denna litteratur är ”de tre generationernas” problem: farföräldrarna, de hårdhänt behandlade gammalbolsjevikerna och revolutionens veteraner; deras medelålders söner, Stalin-epokens byråkratiskt toppridna och kuvade generation; de upproriska barnbarnen. De sistnämnda finner, när de kommer i konflikt med sina byråkratiska fäder, att de moraliskt är i samklang med sina bolsjevikiska farföräldrar, som stundom, naturligt nog, verkar uråldriga men vilkas lågande tro förenar dem med ungdomen och tänder en ny eld hos den. Detta ”förbund mellan två generationer” är inte bara ett skönlitterärt motiv, det är ett levande faktum. Förmodligen är det ingenting som ger upphov till så mycket oro hos den ledande gruppen som denna förening av de yngsta och de gamla, mellan dem som aldrig helt accepterat stalinismens doktriner och prästadöme och dem som aldrig hann bli inpyrda med de ortodoxa lärorerna och som bevittnat deras sammanbrott, när de gjorde sitt inträde i mannaåldern.

I litteraturen kämpar den korrumpade medelålders generationen för sin dominerande ställning. Smicker är dess andra natur och den ”socialistiska realismen” dess konstnärliga rättesnöre. Dennas krav har sina ödesdigra konsekvenser inom litteraturen och konsten, ehuru de inte torde vara fullt så betänkliga som verkningarna av vår egen billiga och tomma masslitteratur i västern och av den hopplöshet som präglar så stor del av även vår bästa litteratur. Den socialistiska realismens diktat är nu mindre drakoniska än tidigare. Men fördärvbringande är de alltjämt.

Konflikten mellan den kvardröjande stalinismen och kravet på sanning och yttrandefrihet kan tydligast iaktas inom historieskrivningen. På två punkter kan man konstatera en förbättring. Rysslands förrevolutionära historia behandlas inte längre i den anda av chauvinistiskt storsvansinne och främlingshat, som dominerade under Stalins sista år. Andra länders historia skildras mer korrekt och realistiskt och med långt större respekt för deras landvinningar och kulturarv. T.o.m. en sann internationalism har återuppstått. Historikernas utblick, som tidigare begränsades till Europa, har vidgats till att omfatta Asien, Afrika och andra kontinenter. Den aktuella politikens sysslande med hela östblockets och de underutvecklade ländernas problem har givit upphov till detta sunda och fruktbringande intresse för andra nationers öden.

Paradoxalt nog är det alltjämt bolsjevikrevolutionens och Sovjetunionens egen historia som är föremål för grov förfalskning. Det kan inte vara lätt för historikerna att efter årtionden av förtryck och snedvridning rekonstruera den historiska sanningen. Men de yngre historikerna

skulle säkert kunna göra detta, om de får tid på sig och tillträde till arkiv och andra källor. De hejdas fortfarande av murar som upprests i den härskande gruppens intresse, då man på den kanten inte önskar att fullt ljus skall kastas över de sista fyrtio åren. Chrusjtjov och männen kring honom är, som jag redan betonat, Stalins epigoner. De har gjort karriär under honom och de har med eller mot sin vilja blivit delaktiga i hans brott. De måste därför för att kunna hålla sig kvar vid makten se till, att vad som skett inte kan granskas och bedömas av allmänheten. Vid den 20:e partikongressen lyfte de på en flik av slöjan och lät sätta i gång ingående undersökningar. Men sedan greps de av rädsla, satte munkorg på de djärvare och företagssammare historikerna och lade fram en ny officiell version av bolsjeviktidens historia. Den är inte lika grovt förvanskad som Stalins, men den utgör även den en förfalskning, som alltså är den enda auktoriserade, ”riktiga” versionen. Även på detta stadium är allting fullt av motsägelser och har provisorisk karaktär. Vid nästa politiska scenförändring kommer att krävas en skärpning av det historiska sanningskravet och en ny inventering av revolutionens annaler.

Ingenstädes i världen är historia, politik och sociala ambitioner så oupplösligt sammanflätade som i Sovjetunionen.

Jag skall nu granska mitt ämne från en annan utgångspunkt, den aktuella debatten om lagstiftningen i Sovjetunionen. Den har inte gällt tekniska detaljer utan lagstiftningens filosofiska och andra grundvalar, dess sociala och moraliska aspekter. Debatten ägde först rum kring reformeringen av strafflagstiftningen. Reformen åsyftar att sanktionera avvecklingen av det gamla terrorsystemet, beskärandet av säkerhetspolisens maktsfär och att åstadkomma ett lagbundet system. Motsatta uppfattningar har öppet drabbat samman. De ”konservativa” vill söka begränsa reformen så mycket som möjligt, medan en ”liberal” riktning har sökt att vidga frihetens område och att lagfästa så många hinder som möjligt för ett återupplivande av den maktfullkomliga polisstaten. Debatten har koncentrerat sig kring formerna för ett korrekt, öppet rättegångsförfarande och för de anklagades rättigheter. Enligt den tidigare ordningen, inspirerad av den illa beryktade Vysjinskij, utgick man vid rättegångar, särskilt i politiska fall, från den anklagades skuld. Denna ordning har nu avskaffats som ett kränkande av rättvisan. Förhandsantagande av den anklagades skuld har betecknats som en oförlighet och övergivits. Till diskussion upptogs, om man i den nya lagen skulle i stället inta att den anklagade skulle betraktas som inte skyldig, till dess motsatsen bevisats, en bestämmelse som återfinns i strafflagstiftningen i bl. a. de västeuropeiska länderna.

I december 1958 tycks debatten ha mynnat ut i en kompromiss. Nya strafflagsprinciper antogs. Enligt dessa utgår man från att den anklagade varken är skyldig eller inte skyldig. Man hävdade att bägge ståndpunkterna var oriktiga, att domstolen inte skulle inta en ståndpunkt a priori och att frågan om skuld eller inte helt skulle lösas i ljuset av insamlade bevis. Denna kompromiss synes dock lämna vissa problem olösta. Argumentet att inget *a priori*-antagande skall göras beträffande skuld eller inte kan i och för sig synas övertygande, men man har inte stannat inför denna lösning. Ett år efter antagandet av den nya lagen kom frågan på nytt upp till diskussion. Även den officiella uppfattningen tycks nu ha svängt över till ett accepterande av att man skall utgå från att den anklagade inte är skyldig.

Detta märkliga ställningstagande bör ses mot bakgrunden av den debatt som ägt rum. Tidigare hävdades att antagandet, att den anklagade inte var skyldig, var utmärkande för en borgerligt liberal lagstiftning, tillkommen under en period då bourgeoisin i Västeuropa kämpade mot den absoluta monarkin och var angelägen om att säkerställa de individuella fri- och rättigheterna. Enligt detta sätt att se var antagandet att den anklagade inte var skyldig rättfärdigt som ett vapen i händerna på den framträngande medelklassen mot en tyrannisk autoritär regim, men det var inte rättsteoretiskt motiverat och det saknade berättigande i ett socialistiskt samhälle. Detta var emellertid ett dubbel-eggat argument. Det reste följande spörsmål: om

antagandet att den anklagade inte var skyldig, trots eventuella rättsteoretiska invändningar, hjälpt medelklassen att säkerställa de medborgerliga fri- och rättigheterna gentemot absolutismen, borde det då inte accepteras efter erfarenheterna av den stalinistiska absolutismen för att säkra arbetarnas och böndernas fri- och rättigheter? Det har varit svårt för *pays légal* att komma ifrån denna fråga. Så kom det sig att ett år efter det att debatten till synes avslutats, gjorde den auktoritativa tidskriften *Kommunist* sig till tolk för uppfattningen, att den anklagade *a priori* skulle antas vara oskyldig. Debatten är ännu inte avslutad. Dess betydelse för det moraliska och politiska klimatet i Sovjetunionen behöver inte understrykas.

När man följer denna idédebatt, erinras man om den intellektuella jäsningsprocess, som framträdde i Europa, när den medeltida skolastiken föll samman och beredde väg för renässansen och för upplysningsidéernas blomstring. Vad Sovjetunionen nu genomgår är en mellanperiod mellan två epoker, under vilken de tryckande dimmorna från det förflutna alltjämt finns kvar, men då man redan kan känna framtidens friskare luft.

De senaste årtiondena i Sovjetunionens historia har präglats av ojämförliga framsteg och landvinningar men också av exempellöst förtryck och lidande. Näppeligen något annat folk har genomgått en period med så enorma upplevelser, med så många våldsamma motsättningar. Dyligt åstadkommer en utomordentligt rik känslö- och tankeverksamhet och en spänningsfylld aktivitet inom folksjälén. Man får ett intryck av att en historisk födelseakt är i annalkande. Ryssland är på nytt havande med nya, världsskakande tankar och idéer. När den nuvarande mellanakten är förbi, är jag övertygad om att vi får bevittna en ny blomstringstid för det ryska intellektet och den ryska kulturen, en blomstring som är värdig traditionerna från Mendelejev och Pavlov, från Tolstoj, Dostojevskij och Tjechov, från Lenin och Trotskij, en blomstring som kommer att överglänsa dessa traditioner och av vilken hela världen och inte bara Sovjetunionen kommer att profitera.

III. Utrikespolitik

Det är en truism att ett lands utrikespolitik är så att säga en förlängning av dess inrikespolitik. Men denna sanning är inte så enkel, som det kan synas. När inrikespolitiken präglas av mot varandra stridande syften, kan regeringens utrikespolitik inte följa en rät förlängningslinje. Medan inrikespolitiken formas väsentligen av inre motsättningar, beror den utrikespolitiska kursen av andra regeringars handlingssätt och reaktioner och av den internationella maktbalansen. Vi skall därför, när vi behandlar Sovjetunionens utrikespolitik, söka att hålla i minnet alla dessa faktorerers samspel. Vi skall börja med att fråga oss, hur de senaste förändringarna inom Sovjetunionen har påverkat utrikespolitiken. Vi skall därefter undersöka förbindelserna mellan Sovjetunionen och medlemmarna av östblocket. Och till slut skall vi granska förbindelserna mellan Sovjetunionen och västmakterna och ställa utrikespolitiken i relation till den internationella maktbalansen.

Att förändringarna inom Sovjetunionen har modifierat det sätt, på vilket dess diplomati försvarar landets intressen utomlands, är uppenbart. Det är slut med den hårda omedgörlighet, den skräckinjagande hemlighetsfullhet och den konsekvent brutala kärvhet, med vilka sovjetdiplomatin agerade bara för några år sedan. Borta är också det förakt för den allmänna opinionen som de i Kreml instängda autokraterna lade i dagen. En regering som är känsligare än Stalins för folkets reaktionssätt i hemlandet är också känsligare för utlandets reaktion. Det är visserligen sant att det i Sovjetunionen inte finns en klart artikulerad allmän opinion som kan utöva kritik av den officiellt förda utrikespolitiken. Men det finns vissa uttryck för en stämning inom folket som är starka nog för att uppfattas av de styrande. Sovjetfolket lade utan tvivel märke till Stalins autokratiska ansvarslöshet i handskandet med utrikespolitiken, även om man accepterade mycket i denna utrikespolitik. De som såg djupare, avslöjade det faktum, att han hemlighöll sina viktigaste, diplomatiska aktioner för folket. Chrusjtjov däremot låter

påskina att han handlar i samförstånd med folket och han har fått starkt folkligt stöd för sin diplomati.

Det har talats mycket under senare år om sovjetfolkets fredslängtan. Denna längtan var enligt min mening lika stark på Stalins tid och inte heller han kunde ignorera den. Han spelade utan tvivel på nationella känsloträngar och under sina sista år sökte han hetsa fram ett starkt främlingshat som ofta går hand i hand med krigshysteri. Men han hade inte stor framgång. Inte ens en totalitär propaganda kunde piska fram krigshysteri hos ett folk, som hade lidit svårt under en brutal invasion, hade förlorat 20 miljoner människor i krig och hade sett många av sina städer brända och i grund raserade. Under de senaste åren har framträtt en reaktion mot den storryska chauvinismen och storhetsvansinnet i början av 1950-talet. Den allmänna stoltheten över Sovjetunionens framgångar har varit intensiv, men den har modifierats av en lika allmän blygsamhet och värdighet. Det länder Chrusjtjovs regim till heder att den i stort sett inte försökt att utnyttja sputnikar och lunikar för att åstadkomma en arrogant och aggressiv inställning, en hållning som olyckligtvis inte var alldeles främmande för världen i väster under de år, då Förenta staterna hade monopol på atombomben. Inte heller har Moskva hittills gripits av panisk rädsla för att västspioner, verkliga eller inbillade, skall stjäla dess tekniska hemligheter.

Inverkan av folkets fredsvilja på den officiella politiken har gjort sig starkt gällande i form av krav på mer konsumtionsvaror. Med hänsyn härtill har regeringen flera gånger måst revidera sina ekonomiska planer, särskilt på bostadsområdet, och föra över medel från rustningsbudgeten till den civila produktionen. Kraven på mer konsumtionsvaror kommer av allt att döma inte att minska – de kan tvinga regeringen att ytterligare revidera sina planer. När nationalinkomsten och nationalprodukten snabbt växer, skulle givetvis en ökning av tillgången på konsumtionsvaror kunna ske parallellt med större rustningar. Om det skall kunna ske samtidigt, beror givetvis på hur starka krav det ställs på mer konsumtionsvaror och på rustningstempot. Om bägge drivs över en viss punkt, måste de råka i konflikt. Sovjetregeringen har därför alla skäl att önska en rustningspaus och att verka för en samfäll internationell nedrustning. Ingen sovjetregering skulle vinna större popularitet än den som kunde åstadkomma detta.

Sovjetfolkets fredsvilja och dess påtagliga intresse för kontakt med världen i väster får dock inte uppfattas som sympati för kapitalismen i väster eller som djupgående opposition mot det sociala systemet i Sovjetunionen. En sådan inställning kan möjligen finnas hos en liten splittrad minoritet. I stort sett har vad som kan kallas folkets socialistiska medvetande stärkts och fördjupats under de senaste åren. Sedan Chrusjtjov gjort avslöjandena beträffande Stalin, har många lärt sig att se på sina härskare med kritiska, ja cyniska ögon. Men detta har inte försvagat folkets djupt förankrade trohet mot "arbetarstaten". På nytt vill jag framhäva att man inte får förväxla situationen i Sovjetunionen med läget i Ungern, Polen och Östtyskland. Ryssarna har levat under en revolution, som inte påtvingats dem av utländska erövrare, utan var ett resultat av deras egen nationella utveckling. Under de regeringar som verkat efter oktoberrevolutionen, har deras land blivit världens näst största industrimakt och de har vunnit de största militära och internationella framgångarna i sin historia. Kommunismen har blivit den ledande idén i Sovjetunionen, alldeles som liberalismen är den ledande idén i Storbritannien och den privata företagsamheten är det i Förenta staterna. Folkets fredsvilja är inte i konflikt med den kommunistiska övertygelsen utan får sin prägel av denna. Det finns antagligen inte något folk, som lever i större rädsla för atombomben än det ryska, och inget folk har så bestämt föresatt sig att försvara sitt sociala system och att, om så krävs, kämpa för det.

Det förtjänar observeras att sovjetfolkets varma önskan att uppehålla fria och ohämmade förbindelser med världen i väster inte innebär att man helt befriat sig från alla känslor av misstro och harm. Sovjetfolket ser på världen i väster genom sina egna erfarenheters ljus. För

dem omfattar världen i väster naturligt nog även Tyskland, som för kort tid sedan var Hitlers Tyskland. De minns givetvis att de kämpade mot Hitler i allians med Atlantstaterna. Men många erinrar sig också, hur länge de måste vänta, innan de allierade i väster etablerade en andra front i Europa. Många kommer ihåg, hur Förenta staterna plötsligt upphörde med sin låne- och uthyrningshjälp vid krigets slut, och att staterna i väster därefter stoppade handeln med Sovjetunionen. De har aldrig upphört att misstänka att detta ingick som led i en strategi som gick ut på att först låta Sovjetunionen förblöda i kriget och att därefter förhindra eller försena en återhämtning. De minns den tid, då amerikanska generaler och politiker var övermodiga på grund av ett skenmonopol på atomvapen och hotade att tränga tillbaka Sovjetunionen. De ser ett bälte av amerikanska baser allttjämt omringa östblocket och Tysklands militära styrka resa sig ur askan och förvandlas till NATO:s spjutspets. Även om de vet att Stalin alltför ofta på ett meningslöst sätt provocerat västmakterna och alstrat fiendskap, frågar de sig i vilken utsträckning kapitalismen allttjämt innebär ett verkligt hot mot Sovjetunionen, därför att den avundas kommunismen dess framgångar och är orolig för sin egen framtid. De följer med gott hopp Chrusjtjovs diplomati. Enligt deras sätt att se, har han på allvar sökt att gottgöra Stalins och Molotovs misstag. Hans sätt att handskas med problemen i gärningar och tal präglas av sunt förnuft och samförståndsvilja. Han har skurit ner Sovjetunionens krigsmakt. Han var den förste som satte stopp för kärnvapenproven. Han tog initiativet till utrymningen av Österrike. Han har vinnlagt sig om att hejda inbördeskriget i Indokina. Han har, trots hemmaopposition och många avsnäsningar från utlandet, envist fortsatt sina försök att knyta nya kontakter med västmakternas ledare. Han har varit över i Amerika för att ge uttryck åt Sovjetunionens önskan att verka för fred och att åstadkomma vad han anser vara lösningen på den internationella avrustningens problem. De avvaktar nu ivrigt resultaten av Chrusjtjovs initiativ. Om han inte når resultat, kommer de att få bekräftelse på sina värsta misstankar beträffande västmakterna. All sin fredliga inställning till trots kommer de inte att sentera att deras regering ger avkall på landets vitala intressen.

Ur en annan synpunkt kan man anse, att Sovjetunionens utrikespolitik och den anda som bär upp den, består av en stor rest av stalinistisk isolationism och av en ny, växande internationalism. Jag vet att talet om Stalins isolationism i detta sammanhang har till resultat att en del rynkar ögonbrynen. Den dominerande västmaktssynen på Stalins utrikespolitik är bestämd av den sista fasen av denna politik, då sovjetarméerna marscherade in i många länder och införde revolutionen på bajonettspetsarna. Man skall dock inte glömma att under tre årtionden av Stalins epok förflöt två i tecknet av ”socialism i ett land”, vilket innebar ett förverkligande av isolationsdoktrinen i dess bolsjevikiska form. Detta var utan tvivel en isolationism av helt annat slag än den amerikanska: det isolationistiska Förenta staterna var skilt från världens politiska stormcentra genom två oceaner, medan Sovjetunionens gränser ligger öppna för invasionsförsök. Den amerikanska isolationismen växte upp ur säkerhetskrav och själv-tillräcklighet, medan den sovjetiska växte upp ur osäkerhet, fruktan och önskan att helt ägna sig åt det inre återuppbyggnadsarbetet.

Det dominerande motivet i Stalins utrikespolitik på 1920- och 1930-talen, då minnet av revolutionen, utländska invasioner och Lenins tro på världsrevolutionen ännu levde kvar, var att undvika alla riskabla inblandningar i klasstrider och konflikter mellan revolution och kontrarevolution i utlandet. Sovjetarméernas seger i andra världskriget och den kinesiska revolutionen undergrävde denna inställning. Så kom det sig att Stalins utrikespolitik i sin sista fas stod klart i strid med den tanke som ursprungligen inspirerat den, ”socialism i ett land”. Östblocket, omfattande Kina och nästan alla stater i Östeuropa, kom till stånd. Även fortsättningsvis försökte Stalin att uppställa isolationismen som modell för blocket och att inordna alla dess medlemmars intressen och strävanden under den första ”arbetarstatens”, Sovjetunionens, heliga egoism. Han åstadkom en parodi på ett socialistiskt imperium, i vilket

Kina och Östeuropas nationer skulle vara både socialismens stolta byggare och Moskvas underdåniga kolonier.

Det socialistiska imperiet har inte överlevat Stalin. Vad som gjort slut på det är reaktionen mot isolationismen, att en internationalistisk anda framträtt i Sovjetunionen samt att såväl Kina som flertalet östeuropeiska stater revolterat mot den första "arbetarstatens" heliga egoism. Det torde ännu vara för tidigt att bestämma styrkan hos den nya internationalismen men dess inflytande kan inte förnekas, och den har kommit starkast till uttryck i Sovjetunionens förbindelser med andra medlemmar inom östblocket.

Jag har sagt att Sovjetunionens utrikespolitik vilar på en rest av stalinistisk isolationism och på en ny internationalism. Ur denna synpunkt bildar utrikespolitiken verkligen en förlängning av inrikespolitiken. Både inom och utanför Sovjetunionen representerar Chrusjtjov en ojämn balans mellan stalinistiska traditioner och reaktionen mot dem. Resterna av isolationismen är inte en överksam faktor. De påverkas också av den internationella situationen. I en värld som är uppdelad mellan rivaliserande maktblock, måste varje block vara isolerat från det andra fram till en viss punkt, och i varje block söker den starkaste makten för sig reservera ledarskapets privilegier. Men här liksom i inrikespolitiken är det tävlan mellan gammalt och nytt som faller utslaget.

Sovjetledarna har gjort försöket att omdana Stalins socialistiska imperium till något slags socialistiskt samvälde. De har givit upp Stalins ambition att direkt kontrollera det ekonomiska och sociala livet i sovjetblockets länder. De har upplöst de sovjet-kinesiska, sovjet-ungerska, sovjet-rumänska, sovjet-bulgariska och andra bolag, genom vilka Stalin sökte att dirigera nyckelindustrierna i dessa länder genom att förvärva väsentliga intressen i dem. Stalin dikterade handelsvillkoren i förbindelserna mellan Sovjetunionen och andra medlemmar av sovjetblocket, villkor som ofta var oskäligt förmånliga för Sovjetunionen. Stalins efterträdare har gjort åtskilligt för att kompensera Polen, Kina, Östtyskland m. fl. för de förluster de lidit och har erbjudit dem ekonomisk hjälp på generösa villkor. Chrusjtjov har t.o.m. gått in för en långsiktig välståndsutjämning inom sovjetblocket – detta är innebörden av hans tes, att alla blockets länder "skall verka för mer eller mindre samtidig uppbyggnad av kommunismen". Med hänsyn till de stora olikheterna i fråga om ekonomisk utveckling inom sovjetblocket, kan en sådan utjämning endast ske på lång sikt. Redan det faktum att Chrusjtjov sökt vinna sin regering för detta program, visar att internationalismens inflytande inte är utan betydelse. Häremot bör man ställa stalinismens ineffektivitet, då den ideologiska konflikten mellan Moskva och Belgrad blossade upp på nytt våren 1958 och Sovjetunionen tillgrep en del ekonomiska repressalieåtgärder.

Inom sovjetblocket liksom inom Sovjetunionen är det en slående kontrast mellan den ekonomiska och sociala reform- och framstegsverksamheten och den försiktiga konservatismen i politiska frågor. Den ungerska resningen markerade även här en vändpunkt: den stärkte den konservativa tendensen. Vid tidpunkten för den 20:e partikongressen uppgav Moskva kraven på ideologisk ofelbarhet och supremati över hela det kommunistiska fältet. Chrusjtjov förkunnade att varje land hade rätt att välja sin egen väg till socialism. Moskva ingick förlikning med Tito. De tidigare jakterna efter kättare upphörde. Rättegången mot Laszlo Rajk ogiltigförklarades, Gomulka och Nagy togs till nåder. Togliatti, ledaren av det italienska kommunistpartiet, gick så långt att han förklarade att det satts punkt för den epok, under vilken Moskva varit enda ledande centrum för den internationella kommunismen. Han hälsade begynnelsen av en epok med många kommunistiska centra ("polycentrismen"). Men efter resningen i Ungern började den antistalinistiska flodvågen dra sig tillbaka. Chrusjtjov satte i gång kampanjen mot revisionismen och förklarade att inte varje väg till socialism, som ett folk kunde vilja slå in på, var av godo och att den ungerska vägen inte ledde till socialism utan till kapitalism. Han blåste nytt liv i sovjetkravet på ideologisk supremati och på ledarskap inom

östblocket. Han fullföljde detta genom att bannlysa titoismen, och Nagys avrättning gav en påminnelse om hur stark den stalinistiska traditionen var.

Men Chrusjtjov har inte gått hela vägen tillbaka till stalinismen. Han har bara gått den till hälften och intar en mellanposition. Moskva har inte återkrävt ledarskapet på samma kategoriska och otryggliga sätt som tidigare. När det gäller att trygga ledarskapet, lutar man på Sovjetunionens ekonomiska och politiska dominans snarare än på politiska tvångsåtgärder och ideologiska diktat. De ”olika vägarna till socialism” är alltså någonting mer än en propagandafas. Om en kommunistisk regering inom sovjetblocket verkligen fritt kan välja sin väg, beror på denna regerings kraft och kurage. Mao är helt sin egen herre, Gomulka situation är mer svävande. Graden av doktrinbundenhet inom de kommunistiska partierna varierar från land till land – det gamla ”monolitiska” enhetssystemet kan inte återupprättas.

Under ytan har en ekonomisk process varit i gång och den är av största betydelse. Inom sovjetblocket börjar internationell arbetsfördelning bli den ekonomiska politikens ledande princip. Det är häri som den nya internationalismen mest markerat kommer till uttryck. Handeln mellan Sovjetunionen och dess allierade har snabbt vuxit och villkoren blir allt fördelaktigare för Kina och Östeuropa. En kommunistisk gemensam marknad är i vardande. Ännu betydelsefullare är att den internationella arbetsfördelningen börjar tillämpas även inom industrin, alltså inte bara inom varuhandeln utan även inom produktionen. Under de senaste åren har COMECON, i vilken alla de östeuropeiska kommunistiska regeringarna är representerade och där Kina företräds av observatörer, börjat fungera som ett internationellt planhushållningsorgan. Det har antagit detaljerade planer för specialisering och samverkan mellan olika industrier i medlemsländerna. Det har vidare sökt att åstadkomma samordning mellan och inbördes avpassa de olika nationella program som nu är i funktion och att göra förberedelser för ett långsiktprogram beträffande den gemensamma utvecklingen av Sovjetunionens och de östeuropeiska ländernas ekonomiska resurser. Viktiga beslut har fattats angående produktionens lokalisering, t.ex. på maskinindustriområdet, i Sovjetunionen och Östeuropa.

Detta arbete befinner sig ännu i sin begynnelse. Dess klart angivna syfte är att åstadkomma en integration av det ekonomiska livet i Sovjetunionen och Östeuropa, att bryta ner de nationella handelshindren och att bygga upp en organisation som skall steg för steg ersätta de olika staternas nationella hushållningsenheter. Ett sådant syfte skulle utan tvivel väcka till liv bitter opposition och få nationalismen att flamma upp i de små nationalstaterna, om planerna skulle formas efter imperialistisk modell, om arbetsfördelningen gynnade de starka och missgynnade de svaga, om de reserverade t.ex. den tunga industrin för Sovjetunionen och hänvisade de övriga att specialisera sig på råvaruproduktion och lättare industrier. Men detta tycks hittills inte ha varit andan och syftet i planeringen, utan snarare en balans mellan råvaruproduktion och fabriksindustri, lätt och tung industri i alla kommunistiska länder. Under förutsättning att dessa åtgärder och planer verkligen inte diskriminerar de små länderna och att de är så avbalanserade, att de undviker allvarlig disproportion mellan behov och produktion och mellan olika industrigrenar, kommer de utan tvivel att leda till ett mer eller mindre friktionsfritt övervinnande av den nationella suveräniteten på det ekonomiska området och till skapandet av en internationell ekonomisk union av första ordningen. Redan nu är tullmurarna borta. Det finns inte någon fruktan för handelskonkurrens och det finns mycket få aktiva protektionistiska intressen inom sovjetblocket. Om integrationsprocessen såsom Moskva hoppas, även skulle komma att omfatta Kina, då skulle sovjetblocket under det sista kvartssekleet bilda en enda ekonomisk enhet och en gemensam marknad fyra eller fem gånger större än den nordamerikanska och åtminstone dubbelt så stor som de amerikanska och västeuropeiska marknaderna tillsammans skulle bli. Inom en ekonomisk enhet av denna storlek skulle teknik, produktivitet, standardisering och massproduktion kunna utvecklas i en hittills aldrig sedd skala.

Dessa framtidsutsikter övar otvivelaktigt starkt inflytande på inriktningen av Sovjetunionens utrikespolitik. Att säkerställa det socialistiska samväldets kontinuerliga tillväxt och garantera stabilitet åt alla medlemsstaters regimer är huvudmålet för Sovjetunionens utrikespolitik. På den punkten handlar sovjetdiplomatien inte bara å Sovjetunionens vägnar utan å hela blockets. En internationell *détente* och en anseilig rustningsminskning i världen skulle givetvis åstadkomma goda betingelser för välståndsökning. Med detta i minnet talar Chrusjtjov om behovet av internationell *status quo* och gör detta till stöttepelaren i sitt diplomatiska program.

Vad innebär då detta att bevara *status quo*? Vad Chrusjtjov åsyftar är den formella, politiskt-geografiska *status quo*. Han skulle vilja låsa fast den nuvarande gränsdragningen, inklusive de gränser som löper genom Tyskland. Men ett bevarande av detta behöver inte betyda bevarande av den aktuella *status quo* inom den internationella maktbalansen. Chrusjtjov gör inte någon hemlighet av att han, på grundval av den formella *status quo*, väntar sig att maktbalansen skall skifta till Sovjetunionens förmån.

Men hur uppriktig är Sovjetunionens önskan att bevara åtminstone den formella *status quo*? Kan man lita på att Sovjetunionen avhåller sig från angreppshandlingar? Kommer Moskva inte, om omständigheterna tillåter det, att försöka utöva ett dominerande inflytande i Västtyskland? Är inte erövringslusten ett led i kommunismen och sovjetpolitiken? Dylika frågor, som byggde på erfarenheter av imperialistiska erövringar, var delvis befogade under Stalin-epokens tid, men de är enligt min mening inte relevanta i sovjetdiplomatins nya fas och har ingen förankring i dess maktpolitiska bakgrund.

Erövringar har vanligen åsyftat att öka erövrarens ekonomiska och/eller militära styrka antingen genom att öppna för honom nya marknader, nya råvarukällor och reserver av billig arbetskraft eller genom att göra honom till herre över strategiskt viktiga positioner. I allmänhet har dylik expansion också hjälpt till att motverka tröghet och övervinna hinder i utvecklingen av de inhemska resurserna. Detta var Stalins politik efter det andra världskriget: han sökte dominera länderna i Central- och Östeuropa och tog hand om deras resurser vid en tidpunkt, då Sovjetunionens ekonomi var hårt drabbad av kriget och utsikterna till återhämtning var högst osäkra.

Denna situation tillhör uppenbart det förflutna. Stalins efterträdare varken kan eller vill leda en likvidering av de kommunistiska regimerna i Östeuropa. Men de har inte behov av eller någon önskan att återuppliva Stalins erövringsmetoder. Sovjetunionen har nu i sin planhushållning ett medel att öka sin makt mycket snabbare och säkrare än genom erövring. För varje års industriella utveckling läggs till dess resurser mer än Sovjetunionen skulle kunna vinna genom att tvinga en medelstor europeisk stat till underkastelse. Om målet i den nuvarande sjuårsplanen nås, kommer Sovjetunionen att 1965 ha utökat sin ekonomiska potential med nästan dubbla Västtysklands. På så vis förändrar Sovjetunionen maktbalansen till sin fördel utan att ändra den formella *status quo*.

Denna nynnunna styrka är dock inte osårbar. Sårbarheten ligger hos de kommunistiska regimerna i Östeuropa. Bevarandet av *status quo* skulle enligt Chrusjtjovs avsikt skydda dessa regimer. Såsom ryssarna ser saken, skulle den nuvarande indelningen av intressesfärerna i Europa kunna omintetgöras antingen på initiativ av västmakterna eller genom inre söndersprängningar av regimerna i Östeuropa eller genom en kombination av bäggedera. Att västmakterna allttjämt skulle söka driva kommunismen tillbaka ur Östeuropa är teoretiskt uteslutet. Men ett uppblående av farliga kriser i Östeuropa av samma slag som Berlin- och Budapestkriserna 1953 och 1956 är inte uteslutet, och sådana skulle under vissa förhållanden kunna leda till västmaktsintervention. I händelse av nya Berlinoroligheter, åtföljda av oro i Östtyskland, är det möjligt att ett återupprustat Västtyskland inte förhåller sig lika passivt som 1953. Dras de västtyska styrkorna in i gränsstrider i öster, kan även de övriga NATO-

makterna bli indragna, särskilt om de fortfarande har trupper i Berlin. Sovjetunionens politik under Stalins tid behärskades av oro för en sådan utveckling, och Chrusjtjovs politik är inte fri från samma oro.

Stalin försökte genom 1948 års blockad tvinga västmakterna att lämna Berlin. Tio år senare sökte Chrusjtjov nå samma syfte genom förhandlingar. Berlin är alltså sovjetblockets Akilleshäla.

Följdriktigt nog innebär emellertid situationen, att Berlin också är västmakternas Akilleshäla. Från Sovjetunionens ståndpunkt kräver bevarandet av *status quo* (d.v.s. det kommunistiska Östeuropas säkerhet) att västmakternas enklav i Berlin försvinner. Ur västmakternas synpunkt skulle detta innebära en upprivning av *status quo*. Om sovjetdiplomatin försöker att skydda sovjetblocket mot den jordbävning, som ett jäsande Berlin kan förorsaka i Östeuropa, så är västmakterna rädda för att deras övergivande av Berlin skulle åstadkomma inte mindre riskabla skakningar i NATO och förmå tyskarna och andra att acceptera Sovjetunionens supremati i Europa. Ingetdera är ett av fruktan alstrat fantasipåhitt. Bägge parter har anledning att hysa oro. Resultatet har blivit ett dödläge i fruktans tecken.

Status quo kan emellertid komma att undergrävas inte bara i Berlin och i Europa. Det kan ske även genom revolutionära rörelser i Asien och Afrika. Här finns sprängstoff som delvis är oberoende av stormakternas politik. Sovjetunionens hållning gentemot den antiimperialistiska rörelsen i dessa världsdelar är inte alldeles entydig. I den mån denna rörelse försvagar västmakterna, har Moskva anledning att uppmuntra den. Men om den innebär ett hot mot den internationella *status quo*, hyser Moskva oro. Trots det faktum att Chrusjtjov hotade att sända sovjetiska frivilliga till Egypten under Suez-konflikten och upprepade detta hot under kriserna i Irak och Libanon 1958, skulle ingenting ha kommit olägligare för honom än en öppen konflikt i Främre Orienten med risk för ytterligare spridning. Man bör även observera det faktum att under ledning av män som Nasser och Kassem har den arabiska nationalismen varit en högst opålitlig bundsförvant till Sovjetunionen – den är i verkligheten till hälften vän och fiende. Hittills har Moskva dock aktat sig för att försöka underminera den arabiska nationalismens borgerliga ledning och att ställa rörelsen under kommunistisk kontroll. I Irak var det kommunistiska partiet den viktigaste drivkraften i 1958 års revolution. Enligt alla västmaktsobservatörer på platsen var det utan tvekan i stånd att gripa makten. Men det inte ens försökte göra det. Chrusjtjovs politik i Främre Orienten har nästan varit en kopia av Stalins politik i Kina 1925-27, då Stalin betraktade Chiang Kai-shek som sin bundsförvant, yrkade på att det kinesiska kommunistpartiet skulle acceptera Chiang Kai-shek som ledare och underordna sig Kuomintang's disciplin. På samma sätt har Chrusjtjov uppmanat kommunisterna i Irak att utan villkor acceptera general Kassem som sin "nationella ledare". Han har t.o.m. kritiserat dem därför att de en gång "lät sig drivas i väg av revolutionens flodvåg". Han har även satt stopp för den kampanj mot Nasser, som kommunisterna igångsatt.

När Chrusjtjov tyglat kommunismen i Främre Orienten, har han handlat för att bevara *status quo*. Hans politik har utan tvivel åstadkommit en avspänning i de internationella relationerna i Främre Orienten. Men ingen vet hur länge den kan vara. Jäsningen har näppeligen gjort slut på all sin inneboende kraft. Förr eller senare kan den på nytt anta våldsamma former och spränga alla planer som bygger på *status quo*. Även om den ganska lugna mellanperioden förlängs, kan revolutionära situationer uppstå på andra håll i Asien liksom i Afrika och göra slut på den nuvarande ytterst labila jämvikten.

En faktor som kan bli av betydelse i detta sammanhang är följande: det röda Kinas tydliga motvilja mot att helhjärtat acceptera Chrusjtjovs diplomati och anta bevarandet av *status quo* som mål för sin egen politik. Bannlyst av västmakterna har Kina inte någon anledning att

sträva för den internationella lösning som Chrusjtjov förordat. Och för det alltså friskt revolutionära Kina framstår inte bevarandet av *status quo* som ett önskvärt mål.

Åsiktsbrytningar mellan Peking och Moskva kan komma att påverka de kommunistiska partiernas hållning i Indien, Indokina och närliggande länder. I Indien, som eventuellt blir klasskampens nästa och viktigaste slagfält, har det kommunistiska partiet hittills inte följt de kinesiska kommunisternas exempel i den långa kampen mot Kuomintang, när de i årtal bekämpade Chiang Kai-shek från Yenan och andra baser. De indiska kommunisterna har hittills inte visat benägenhet att tillämpa en så offensiv strategi. Trots omfattande folkligt stöd har de givit upp sin bas i Kerala utan egentligt motstånd, och de har avstått från att trotsa Nehrus auktoritet. De tycks hellre anpassa sin taktik efter Chrusjtjovs politik än efter det kinesiska revolutionsmönstret. Detsamma tycks gälla om det kommunistiska partiet i Indonesien, som trots sin betydande styrka accepterat Sukarnos ledarskap. I hela detta område uppträder Chrusjtjov som väktare av *status quo*. Det är snarare han än Mao Tse-tung som anger riktlinjerna för de kommunistiska partierna där.

Men det kan uppstå revolutionära situationer, över vilka Moskva kan förlora kontrollen, vilket skedde beträffande den kinesiska revolutionen 1948-49. Man kan inte förutse händelseutvecklingen, men det är uppenbart att *status quo* kan bli utsatt för många hot.

Jag har sagt att sovjetdiplomatin söker att permanenta de nuvarande demarkationslinjerna mellan de två blocken. Hur länge? Kanske ett årtionde, kanske längre. Sovjetunionen vill vinna ytterligare tio eller femton år, under vilka man har för avsikt att förbereda den avgörande, öppna kampen med västmakterna. Låt mig förklara vad jag menar med öppen kamp. Det behöver inte bli en väpnad sådan. I kampen mellan motsatta sociala system hävdar marxisterna, att det system kommer att vinna som är överlägset i effektivitet, i förmåga att utnyttja samhällets produktiva krafter och ta vara på människornas skapande energi. Till helt nyligen har Sovjetunionen varit dömd att bli slagen, om den tvingats in i en sådan tävling. Som Trotskij framhåvt, var den ryska revolutionen i fara att slås ned genom en ”invasion av billiga utländska varor”, om det inte skedde genom en militär invasion. Sovjetunionens politik under de senaste fyrtio åren har i sin helhet gått ut på att undvika och uppskjuta en sådan tävling. Stalins isolationism, protektionism och järnridå avsåg att hålla faran borta, att hålla sovjetfolket immunt mot inflytandet av den högre effektiviteten och levnadsstandarden i väster.

I den mån Sovjetunionens industriella styrka vuxit, har behovet av en sådan protektionism upphört. Den tid är inte långt borta, då kapitalistiska länder kan börja frukta för ”invasion av billiga varor” från Sovjetunionen. Utan tvivel finns det fortfarande ett bluffinslag i Sovjetunionens utmaning. Det amerikanska välståndet är alltså mycket större, likaså i många hänseenden USA:s effektivitet. Sovjetunionen är ännu inte helt redo för en öppen ekonomisk tävling med västmakterna. Man söker alltså att värja sig mot dessas överlägsenhet och det sker genom ”socialistisk protektionism”. Men denna epok närmar sig sitt slut. Under 1960-talet hoppas Sovjetunionen att ekonomiskt komma i jämnhöjd med Förenta staterna. Man räknar med att östblocket 1965 skall svara för mera än halva industriproduktionen i världen. Dessa förhoppningar må infrias några år förr eller senare, Sovjetunionen kommer i varje fall att förverkliga sitt syfte före år 1975. Och när Sovjetunionen väl nått dithän, kommer man att vara intresserad av att föra kampen med västmakterna på grundval av internationell *laissez-faire*. Man kommer då att tillämpa den öppna dörrens politik: öppen dörr för både kapitalism och kommunism, öppen dörr i sovjetblockets länder och i den icke-kommunistiska världen, därför att öppna dörrar kommer att automatiskt gynna den rikare och effektivare av de tävlande. Först då kommer Sovjetunionens utmaning till fredlig tävling att få sin fulla kraft.

Hur kommer nu detta att påverka västmakterna? Sovjetledarna menar att folkens krav på kommunism då kommer att bli oemotståndliga. Tyska, brittiska och amerikanska arbetare

kunde inte tilltalas av kommunismen, när den var förknippad med en regim som representerade sämre produktivitet och lägre levnadsstandard än den de vant sig vid i kapitalistiska länder, en regim som dessutom byggde på ett undertryckande av all politisk frihet. Identifieringen av kommunismen med Sovjetunionen har varit grundorsaken till kommunismens misslyckande i väster under större delen av detta århundrade. I Västeuropa avgjordes den senaste betydande fasen i kampen mellan kommunism och antikommunism 1945-50 framför allt genom kontrasten mellan fattigdomen och förtrycket i Sovjetunionen och välståndet och den relativa friheten i Förenta staterna, en kontrast som framträdde i skarp relief genom Stalins skadeståndspolitik å ena sidan och Marshallhjälpen å den andra.

Nu öppnar sig emellertid helt andra perspektiv för kommunismen, då dess paroller kan utgå från välstånd, teknisk överlägsenhet, kraftprov på utbildningsområdet och en friare ordning, liksom det borgerligt demokratiska systemet hittills levat högt på det faktum att det har bakom sig Förenta staternas väldiga materiella och moraliska resurser. När nästa stora sociala kris drabbar Västeuropa (förutsatt alltså att den inte kan övervinnas på ett tidigt stadium), kan kommunismen hoppas på att bryta sin isolering, lamslå de antikommunistiska partiernas inflytande och placera sig själv som folkens ledare.

Kommunismens inflytande i Asien och Afrika kan komma att göra sig gällande med större kraft och i snabbare takt. Det var dessa framtidsvyer som gav Chrusjtjov och Mikojan anledning att göra sig till tolkar för den leninistiska traditionen och tala om möjligheterna av "en fredlig övergång från kapitalism till socialism", en successiv övergång utan inbördeskrig i olika länder. Det är också dessa framtidsutsikter som ger sovjetledarna den ideologiska motiveringen för strävandena att bevara *status quo* och att vinna tid för sovjetblocket – i första hand från västmakterna men också från de kommunistiska rörelserna utanför sovjetblocket.

Till kommunisterna i Västeuropa, Främre Orienten, Indien och Indonesien har Chrusjtjov riktat följande ord: "Det finns inte någon anledning för er att omedelbart ta upp en avgörande kamp om makten. Vänta tills vi har skapat förhållanden, under vilka ni blir i stånd att föra kampen om makten med ett minimum av risk för er själva och oss, förhållanden som kommer att garantera er seger."

Denna politik utgår för det första i tysthet från att västmakternas ekonomi inte kommer att göra stora framsteg under det närmaste årtiondet, d.v.s. att framstegstakten kommer att vara långsam; för det andra att demonstrationen av Sovjetunionens överlägsna ekonomiska och sociala effektivitet skall i sig själv garantera kommunismens fortsatta frammarsch även i väst, ehuru Chrusjtjov naturligt nog inte kan exakt förklara, hur detta skall ske. Han tycks delvis vara på det klara med att hans mest optimistiska antaganden kan komma på skam, men på dem baseras dock hans politik. Hans framtidsbedömning må vara realistisk eller inte, resultatet av den ekonomiska tävlingen mellan Sovjetunionen och Förenta staterna kommer att ha avgörande inflytande på kampen mellan idéerna i vår tidsålder.

Men innan vi nått dithän kommer åtminstone ett årtionde att förflyta. Kan den internationella *status quo* upprätthållas ytterligare ett årtionde? Kan det förhindras att världen dessförinnan dras in i ett atomkrigs katastrof? Det är de stora frågetecken som hänger över den sovjetiska utrikespolitiken.

Jag har beskrivit det läge, präglad av ömsesidig fruktan, i vilket stormakterna själva bragt sig, och jag har sagt att denna fruktan olyckligtvis inte är några fantasifoster. Ända sedan det andra världskriget har både öst och väst levat i dödlig skräck för varandra. De har febrilt samlat vapen på hög, kärn- och konventionella vapen. Nu fruktar de en ny kapprustning, men de är lika rädda för att stoppa den. De lever i sin egen terrors terror; de grips av fruktan vid tanken på att göra sig av med sina terrormedel. Där ligger tragediernas tragedi – hur groteskt det än kan synas. Öst och väst står mot varandra på var sin sida av en klyfta, liksom två män

som står på var sin lavin, som de fruktar skall sätta sig i rörelse. Bägge slungar ut förolämpningar tvärs över klyftan. Bägge har vätebombsexplosionernas moln över sina huvuden efter hotfulla experiment med sina vapen, bägge fruktar att stiga ned och möta motståndaren på säkrare mark. Ändå känner bägge att de inte kan fortsätta på detta vis, var och en fastnaglad på toppen av sin lavin. Det är lika farligt för bägge att stanna kvar där de är som att försöka kliva ner.

Vi har kunnat iaktta detta den ömsesidiga fruktans dödläge under Berlinkonflikten och det går igen i nedrustningens dilemma. Under de år då Förenta staterna kunde glädja sig åt sitt monopol på atomvapen, försökte Sovjetunionen att åstadkomma en motbalans genom överlägsenhet i fråga om konventionella vapen. Nu när Sovjetunionen har fördelen av halvt monopolistisk övervikt i fråga om fjärrvapen, försöker Förenta staterna att åstadkomma en motvikt genom att hänga sig fast vid ett omfattande men ganska gammalmodigt, högst konventionellt nät av militära och marina baser. Först krävde västmakterna att Sovjetunionen skulle uppge sin överlägsenhet i fråga om konventionella vapen och Sovjetunionen begärde att Förenta staterna skulle uppge sina atomvapen, detta samtidigt som Sovjetunionen arbetade intensivt för att hinna i kapp i fråga om kärnvapen. Nu kräver Sovjetunionen att västsidan skall avveckla sina konventionella militära baser i Europa och Asien, samtidigt som Förenta staterna skyndar sig att inhämta Sovjetunionens försprång i fråga om fjärrvapen. I varje fas av denna kapplöpning har den ledande makten föga anledning eller ingen alls att uppge mark, medan motparten föredrar att uppskjuta varje eftergift och att under tiden arbeta allt vad tygen håller för att inhämta försprånget. Och så rasar kapplöpningen vidare, åtföljd av försäkringar att tiden att sätta stopp och finna en lösning skall komma längre fram, då ingendera kan antas ha anledning att inhämta ett försprång. Men detta tycks hela tiden vara fallet. I varje stadium av efterkrigstidens historia har den ena parten känt sig tvungen att bygga ”styrkepositioner”, från vilka han lovar att föra allvarligt menade underhandlingar längre fram. Positionerna har inte väl intagits, förrän den andra parten ger sig i kast med att förvärva ännu mer fruktansvärda positioner. Och den rasande tekniska utvecklingen levererar oavslått de maktmedel, som snart blir gammalmodiga och praktiskt taget värdelösa.

Insikt om det fasansfulla och meningslösa i denna situation tycks ligga bakom de avrustningsförslag, som Chrusjtjov har förelagt FN. Hans förslag om total avrustning är lika enkelt som Columbi ägg. Hittills har alla försök att åstadkomma nedrustning misslyckats, uppenbarligen därför att makterna inte kunnat enas om kontroll och inspektion. Vid nedrustning krävs endast partiell inspektion, vilket dock är uppenbart otillfredsställande. Under en sådan ordning kan makterna inte tillåta varandra inspektion av samtliga rustningar – de vill inte avslöja de rustningshemligheter, som inte omfattas av nedrustningen. Men ingen stat kan vara säker på att bakom den ”legitima sekretessens” ridå den andra staten inte söker att undgå skyldigheten att nedrusta. Det är därför omöjligt att finna ett hållbart system för partiell inspektion. Härav drar Chrusjtjov slutsatsen att endast total avrustning kan bryta den farliga cirkeln. Endast därigenom kan man få fullständig kontroll och inspektion till stånd. På så vis kan ingen stat införa sekretess i fråga om rustningar, och varje stat kan vara säker på att det inte finns några kryphål.

Västmakterna har bedömt Chrusjtjovs Columbi ägg med stor skepsis: total avrustning är förvisso ren utopi. Anledning till skepsis saknas olyckligtvis inte, ty ingendera parten kan lita på att den andra parten under alla omständigheter är villig att smida sina raketer till plogar. I varje fall måste en total avrustning ske via nedrustning, därför att den inte kan genomföras på en gång. Sovjetunionens förslag innebär att hela programmet skall genomföras i etapper under loppet av åtminstone fyra år. Fullständig kontroll och inspektion skulle införas först i sista stadiet. Dessförinnan skulle endast partiell inspektion äga rum, ehuru inspektionsområdet skulle successivt vidgas. Härigenom dyker den svårighet, som omöjliggjort nedrustning, upp

även i planen för den totala avrustningen. Bägge parterna har fortfarande anledning misstänka att medan den ena nedrustar, gör den andra det inte.

Hopade misstankar, grundade i djupa intressekonflikter, kan göra fruktan outhärdlig och kan verkligen få varje förslag om total avrustning att verka utopiskt. Vi är tillbaka på topparna av de två lavinerna.

Men om valet står mellan, som det förefaller, samexistens eller samtidigt självmord, mellan Utopia och mänsklighetens självutplåning, är det då inte djärvare, mer värdigt mänskligheten – och samtidigt betydligt säkrare – att gå in för Utopia och försöka förverkliga det?

IV. Öst och väst: Samexistensens problem

Fredlig samexistens – det har sagts så mycket därom att termen blivit sliten. Den är dock trots allt meningsfull. Vi må ha observerat det eller inte, men fredlig samexistens har länge präglat den internationella situationen. Det är visserligen sant att det två gånger efter oktoberrevolutionen gjorts försök att lägga hinder i vägen för, ja omöjliggöra samexistens. Först omedelbart efter 1917, då västmakterna intervenerade i Ryssland och bekämpade bolsjevismen, medan bolsjevikerna trodde på den omedelbart förestående världsrevolutionen. Därefter under det andra världskriget, då Nazityskland nekade att bedriva ”samexistens” med Sovjetunionen och var ur stånd att ha ”samexistens” med de borgerliga demokratierna. Bortsett från dessa två betydande avbrott har fredlig samexistens ägt rum under årtionden.

Det finns givetvis flera olika former av samexistens. Motsatta sociala system kan vara intensivt fientliga mot varandra men dock inte gripa till vapen. De kan också leva sida vid sida och ignorera varandra, ehuru det är svårt att föreställa sig en sådan situation mellan regimer, vilkas antagonism är av grundläggande natur och nått ut över hela världen. Det kan finnas olika grader av samexistens i en mer eller mindre vänlig eller fientlig neutralitets tecken. Slutligen kan även regeringar, som representerar ideologiska motpoler, samverka och sluta förbund. Under de sista fyrtio åren har vi löpt igenom hela skalan. Efter den anti-bolsjevikiska interventionens år kom tider under slutet av 1920-talet och början av 1930-talet, då öst och väst sökte ignorera varandra och leva i ömsesidig isolering. Andra världskriget åstadkom en allians mellan västdemokratierna och Sovjetunionen. Men alliansen var laddad med latent spänningar, vilka med tiden utlöstes och ledde till det kalla kriget. Vi har nu nått det stadium, då det blir allt svårare och farligare att förlänga det kalla kriget och allt mer angeläget att om möjligt finna en behagligare och mer samarbetsbetonad samlevnadsform.

Ryssarna deklarerar öppet att de betraktar fredlig samexistens som en tävlan mellan motsatta sociala system, en tävlan som skall äga rum på det ekonomiska området ehuru med politiska medel, men varifrån krig och krigshot, som den nuvarande kapprustningen pekar emot, skall elimineras. Detta är innebörden av Sovjetunionens utmaning till västmakterna. Med vilka problem och framtidsutsikter är den förenad?

Sovjetunionen är för närvarande världens i fråga om storleksordning andra industrimakt och man syftar till att nå ekonomisk paritet med Förenta staterna samt att därefter, inom loppet av cirka ett årtionde, bli världens rikaste industristat. Eftersom Sovjetunionens industriella expansionstakt nu allmänt anses vara mycket högre än Förenta staternas, är det mycket sannolikt att Sovjetunionen verkligen skall ekonomiskt nå upp i jämnhöjd med Förenta staterna inom en snar framtid. Ehuru levnadsstandarden i Sovjetunionen torde komma att fortfarande ligga lägre än den amerikanska ytterligare tio år, kommer Sovjetunionen säkerligen att passera Västeuropa. Detta innebär en oerhörd landvinning för ett folk, vars standard för inte så länge sedan låg närmare den kinesiska eller indiska än den västeuropeiska.

Tävlan gäller dock inte bara produktions- och konsumtionssiffror, vem som kan slå vem på produktionsområdet. Om detta vore allt, skulle framtidsproblemet inte alls vara så spännande som det faktiskt är. Vi skulle då ha att motse en stor ändring av den världspolitiska maktbalansen. Liknande ändringar, ehuru i mindre skala, har inträffat tidigare, utan att skapa motsvarande sociala, politiska och ideologiska problem.

Fram till slutet av 1800-talet var Storbritannien världens verkstad. Så kom Förenta staterna och Tyskland upp i jämnhöjd med Storbritannien och passerade det. Den förändring som nu äger rum, är annorlunda både till sin art och sitt format. När Tyskland och Förenta staterna kom i jämnhöjd med Storbritannien, innebar inte deras framgång att det sociala systemet i Storbritannien sattes i fråga. De två nationerna hade vunnit sina framgångar inom en social och institutionell ram som mycket liknade och efterbildade vad som satt sin prägel på Storbritannien. På bägge sidor om Atlanten hade kapitalismen sin glanstid. Att nya folk nådde industriell mognad visade vitaliteten hos det borgerliga samhället och dess oerhörda expansionsförmåga. Storbritanniens imperieställning försvagades, men även under tillbakagången triumferade den princip som låg bakom dess samhällsorganisation.

Sovjetunionens ekonomiska frammarsch placerar ett stort frågetecken över den västliga världens samhällsstruktur. I teorin är inte detta frågetecken nytt. Socialismen och speciellt marxismen har ifrågasatt den borgerliga ordningens rationella karaktär under mer än hundra år. Redan före 1848 hävdade Marx och Engels att den kapitalistiska företagsamheten i växande utsträckning hindrade exploaterandet av de produktiva resurserna, därför att den inte kunde fungera utan konjunkturväxlingar och utan att göra de rika rikare och de fattiga fattigare. De såg häri ett bevis för anarkin inom kapitalismen och såg hän mot den tid, då kapitalismen skulle ge plats åt en ny ordning, byggd på samhälleligt ägande och representerande en högre social organisation. Men under mer än ett århundrade har detta för världen i väster förblivit abstrakt teori. Den långvariga stormlöpningen i teorin mot "kapitalismens bastioner" kunde inte rubba dem. Vad kapitalismen än uträttat i fråga om exploatering och förtryck, vilken konjunkturarki och vilken krigsförödelse den än åstadkommit, så har den dock måttat utveckla sina produktiva resurser mycket längre än dess kritiker och anhängare trott vara möjligt. De arbetande klasserna har i växande utsträckning profiterat härav och har följaktligen satt sitt hopp till reformer inom det kapitalistiska systemet snarare än till en revolutionär omstörtning.

Även den ryska revolutionen var ur stånd att förändra detta läge. Dess första segrar sände visserligen feberrysningar genom samhällena i väster och skapade panik bland de besuttna klasserna. Efterhand tycktes dock den ryska revolutionen själv vederlägga Marx' kritik av kapitalismen och återuppliva självförtroendet i väster. "Socialismens uppbyggande" hade påbörjats i ett av världens mest efterblivna och fattiga länder med resultat att bolsjevikregimen under lång tid var ur stånd att producera de varor socialismen hade lovat. Produktionsnivån fortsatte att ligga långt under nivån i väster. På samma sätt förhöll det sig med levnadsstandarden för att inte tala om de medborgerliga fri- och rättigheterna. Trots sina kriser fortsatte kapitalismen att ge bevis för sin livskraft och effektivitet, medan Sovjetunionen tycktes ge bevis för socialismens ineffektivitet. (Här avses "social effektivitet" i dess mest generella betydelse vari innefattas ekonomisk produktivitet och social och politisk frihet.) Ryssland hade genom revolutionen berövat sig kapitalismens fördelar utan att i stället ännu ha kommit i åtnjutande av socialismens fördelar.

Det är nu uppenbart att detta var en övergångsperiod. Under revolutionens femte årtionde skördar Sovjetunionen efter en kraftig industrialisering socialismens första frukter. Härigenom överflyttas med ens Marx' kritik av det borgerliga samhället från teorins till praktikens sfär. Under kommande år kommer fördelar och nackdelar av den västliga världens sociala och politiska institutioner att bli föremål för en ny, ingående prövning. Den gamla

frågan om samhällelig kontra privat äganderätt till produktionsmedlen tas upp på nytt och på nytt sätt. Arvtagarna i Sovjetunionen till Marx' teser behöver inte längre argumentera utifrån den sociala ineffektiviteten hos kapitalismen som sådan. De kan erkänna att kapitalismen har visat sig äga mycket större motståndskraft och anpassningsförmåga än marxismen antagit. Men de hävdar att kapitalismen även i sin modernaste och mest avancerade version ännu visat sig vara en mindre effektiv form av social organisation än t.o.m. det inte särskilt långt avancerade socialistiska eller kvasisocialistiska systemet i Sovjetunionen. De hävdar nu med andra ord att kapitalismen skall gå under inte så mycket och inte direkt på grund av sina egna kriser och inre motsättningar som på grund av sin oförmåga att tävla med socialismens prestationer.

På detta sätt håller Marx' argument på att omformuleras i Sovjetunionen. (Av doktrinära renlighets-skäl har denna modifikation av Marx' kritik av kapitalismen skett mer i indirekt än i direkt form.) Argumentationen kan alltjämt synas vara långsökt, men dess inflytande på det politiska tänkandet i de underutvecklade länderna, som bildar majoriteten av mänsklig-heten, är omiskännligt. För dem klargör den sagolika snabbheten i Sovjetunionens industrialiseringsprocess, att de själva har större möjligheter att nå liknande resultat på grundval av samhällelig äganderätt än av privat.

Även de rikaste länderna i väst måste på nytt fråga sig, hur stort framstegsutrymmet är inom deras nuvarande samhällsstruktur. Det är sant att man inom den åstadkommit en relativt hög levnadsstandard och vunnit politiska fri- och rättigheter. Men vad blir det av dem i framtiden? Kan väststaterna garantera full sysselsättning som ett normalt tillstånd i sin samhällsekonomi? Kan de garantera en obegränsad fortsättning av välståndsutvecklingen efter kriget? Även om de kan göra det, så har det klart framträtt att de endast kan hålla en framstegstakt som är uppenbart otillräcklig i jämförelse med Sovjetunionens. Den är även otillfredsställande i förhållande till de nuvarande framstegen inom vetenskap och teknik och de krav dessa ställer. Är väststaterna socialt rustade att tillägna sig och att utnyttja den nu oavbrutet skeende revolutionen inom tekniken? Kan den privata företagsamheten hålla takten med den statliga i fråga om nydanande verksamhet? Detta är frågor som är centrala i Sovjetunionens utmaning till västmakterna.

Sovjetunionen hävdar att drivkrafterna i dess ekonomiska expansion är så att säga oupplösligt förenade med samhälleligt ägande och nationell planhushållning. Hänsynen till samhällsnyttan, inte till privat profit, bestämmer den fasta, mäktiga rytmen i den ekonomiska verksamheten. Utantvivel kan även den västliga världens snabba välståndsökning efter kriget ge vid handen, att det ekonomiska system som bygger på privat företagsamhet, lyckats att övervinna konjunkturväxlingarnas anarki och att det inte längre står under inflytande av på varandra följande hausser, kriser och depressioner. Men är det inte för tidigt att anse detta fastslaget? Man bör komma ihåg att i västvärldens ekonomiska historia har det redan tidigare funnits några konjunkturcykler, som kännetecknats av svagt markerade upp- och nedgångstider. Man kan finna en parallell till de nu långvariga goda tiderna i motsvarande utveckling i Tyskland under Bismarck. Under cirka ett kvartssekel, från början av 1870-talet till slutet av 1890-talet, fick industrin i Tyskland inte känna på någon allvarlig kris. Detta väckte de mest optimistiska förhoppningar och övertygade även många socialister om att Marx' kritik av kapitalismen var förlegad. Längre fram drabbades emellertid Tysklands ekonomi på nytt av våldsamma konjunkturväxlingar med starkt markerade upp- och nedgångstider.

Är Keynes' ekonomiska kontrollåtgärder – förutsatt att regeringarna inför dem i tid – tillräckliga för att förebygga något liknande i den nuvarande välståndsutvecklingen? Ännu återstår det att i praktiken visa att dylika kontrollåtgärder är effektiva i en situation som pekar mot en allvarlig kris. Man får inte heller ta för givet att rustningar har en fortlöpande stimulerande inverkan på den ekonomiska aktiviteten. Rustningar kan verka åt båda hållen: de

kan stimulera efterfrågan på varor och öka investeringsviljan, men under vissa omständigheter kan de ha tillbakahållande effekt på båggedera. Även om det inte förhöll sig så, skulle det vara ytterst farligt för en stat att lita på rustningar som garanti för goda tider. En sådan stat liknar en man som dagligen förtär sin stora röda biffstek med en liten tillsats av gift. Han får alla de proteiner och kalorier han önskar, han ser frisk och sund ut men han undergräver i verkligheten sin hälsa. Goda tider som bygger på upprustning på kärnvapenområdet är be- drägliga – de som tror därpå har i verkligheten en defaitistisk syn på västvärldens ekonomiska framtid. Personligen tror jag inte att rustningarna har varit en avgörande faktor i efterkrigs- tidens högkonjunktur. Men jag har slagits av kontrasten mellan västvärldens och Sovjet- unionens sätt att tänka på denna punkt. Medan man i ena fallet vant sig vid att betrakta rustningar som incitament till framsteg och välstånd, har man i Sovjetunionen lärt sig att däri se en hämsko på framsteg och välstånd. Medan i väststaterna tanken på rustningsminskning alltför ofta manar fram minnen från 1930-talet, d.v.s. fruktan för fattigdom och arbetslöshet, tänker däremot ryssarna med tillförsikt på det raskare tempo i framstegs- och välståndsarbetet, som skulle kunna nås, om de blott kunde befria sig från rustningsbördorna.

Dessa olika betraktelsesätt framträder i regeringarnas politik likaväl som i meningsyttringar av mannen på gatan. I väster har man vant sig vid att betrakta den mest improduktiva ekonomiska verksamhet som en sorts välgärning i förklädnad, medan man i Sovjetunionen ser på den realistiskt som ett irrationellt slöseri av oerhörda resurser och energimängder. Det skulle vara olycksbådande för västmakterna att ge sig in i en ny fas av samexistens och tävlan med en sådan inställning. Ett slagkraftigt svar på Sovjetunionens utmaning måste innebära, att man klart demonstrerar sin högre effektivitet, d.v.s. förmåga att utan ”hjälp” av rustningar garantera full sysselsättning och en successiv höjning av levnadsstandarden samtidigt som arvet av politisk frihet bevaras och utökas. Kan samhället i västerns stater, såsom det nu är uppbyggt, med utsikt till framgång anta Sovjetunionens utmaning?

Jag har pekat på de sociala och ekonomiska konsekvenserna av den ständigt fortgående tekniska revolutionen. Man skulle kunna hävda att denna på sätt och vis ersatt den ständiga sociala revolution som Marx förutsåg. Men kommer inte den tekniska omdaning att förbereda även en omdaning av de sociala förhållandena? Den nya tekniken visar en tendens att växa från våra ärvda institutioner och den gör de mönster, efter vilka vi lärt oss handla, tänka och leva, urmodiga. Den växer den privata företagsamheten över huvudet. Inte ens i världen i väster har atomkraften kommit fram som ett barn av den privata företagsamheten utan av den statliga. Framdeles kommer praktiskt taget alla viktigare tekniska framsteg sannolikt att stärka utvecklingen mot statligt ägande och företagande. De nya uppfinningarna s och vetenskapliga experimentens jättelika skala gör att de privatägda resurserna inte räcker till. Vilken privat koncern kan åta sig att finansiera världsrymdens utforskande och ta de risker som är förknippade med en massa andra utomordentligt dyra pionjärprojekt, som nu mognar i vetenskapsmännens hjärnor och laboratorier? En stat som har kontrollen över nationens ekonomiska resurser har mycket bättre förutsättningar att ge sig i kast med dessa uppgifter. Detta är den avgörande förklaringen till att ryssarna delvis har varit i stånd att överträffa västmakterna, trots att dessa ännu är så mycket rikare. Utifrån sitt lägre välstånd har ryssarna mäktat göra en mer koncentrerad och effektiv insats.

Målmedveten och koncentrerad användning av resurser ligger i en socialistisk planhus- hållnings natur. Det behöver inte ovillkorligen ske på konsumentintressenas bekostnad och genom att regeringen utövar absolut makt, ehuru detta skett i Sovjetunionen under lång tid. Till en början gick man in för ”primitiv ackumulation”, en tvångsindustrialisering som genomfördes under stor knapphet på resurser och i det spänningsfyllda läge, som utmärkte den efterrevolutionära perioden. Efter denna begynnelseperiod har man i växande utsträck- ning kunnat tillgodose konsumenternas behov och samtidigt fortsätta att investera i allt större

skala. Man har även börjat befria sig från en absolutistisk regim, som så långt ifrån är planhushållningens ovillkorliga förutsättning, att den i stället visat sig vara ett hinder för dess framsteg. En organisk integration av den socialistiska hushållningens olika element ger ett rationellare och mer koncentrerat utnyttjande av resurserna. Redan detta ökar starkt takten i det tekniska framstegsarbetet. För att ta ett exempel: Ingen sovjetrisk koncern eller grupp av koncerner kan för egen del reservera utnyttjandet av en ny upptäckt eller uppfinning och utestänga andra – nya produktionsmetoder gagnar industrin i dess helhet mycket snabbare än som normalt sker i ett privatkapitalistiskt samhälle. Inga affärshemligheter faller järn- eller plastridåer mellan olika industrigrenar, ehuru byråkratisk stelhet kan i någon mån bromsa spridningen av det nya.

En annan aspekt av problemet, som kommer att spela allt större roll i samexistensen med dess tävlan, är det socialiserade samhällets relativt större förmåga att modernisera sin utrustning. En teknisk revolution framtvingar maskinutbyten i oant stor skala. Ett näringslivs förmåga att genomföra detta snabbt beror på styrkan hos de kapitalintressen, som är knutna till föråldrade fabriker. Atomkraftens utvinning kommer att reducera betydelsen av kol och olja. Enorma investeringar i deras utvinning kommer enligt min mening att snabbt förlora i värde. Kommer inte de i väststaterna som riskerar att göra förlusterna att motsätta sig atomkraftens utvinning? Kommer däremot inte ryssarna, som ej hindras av sådan obstruktion, att djärvt gå vidare även på detta utomordentligt viktiga område? Det är tydligt att frågan om de konventionella bränslenas ersättning med atomenergi inom industrin behandlas som ett mycket mer angeläget ärende av ryssarna än vad fallet är i väststaterna.

Automationen ger också anledning till jämförelser. Några industrimän från västmaktshåll, som sett något av automationens frammarsch i Sovjetunionen, menar att den redan genomförts i större skala än i deras länder. Automation frigör givetvis stora mängder arbetskraft. I en raskt expanderande ekonomi kan frigjord arbetskraft omskolas och återställas mycket lättare än i en stagnerande ekonomi eller där utvecklingstakten är långsam. Härtill kommer att arbetskraften i Sovjetunionen utbildas med tanke på att den skall vara rörlig: arbetarna får utbildning i olika färdigheter så att de kan gå över från ett yrke till ett annat. Hur skall detta problem lösas i väststaterna?

Ytterligare en annan och en ännu vidare aspekt på problemet ger den energi, med vilken man söker integrera näringslivet i Sovjetunionen, Östeuropa och – på längre sikt – även Kina. I den förut nämnda COMEKON har man fått kärnan i ett internationellt planhushållningsorgan. Det har fört fram en rad projekt beträffande distributionen av fabriksvaror i Sovjetunionen och Östeuropa. Syftet är att undvika dubbelarbete i produktionen och främja specialisering och samverkan, d.v.s. införa systematisk internationell arbetsfördelning. Som jag tidigare nämnt finns det inte några egentliga tullmurar i sovjetblocket och inga betydande protektionistiska krafter är verksamma där, ehuru det å andra sidan finns åtskilligt byråkratiskt trassel och vissa politiska spänningsmoment i relationerna mellan Sovjetunionen och Östeuropa. Frånvaron av större ekonomiska handelshinder innebär en avgjord fördel, som möjliggör för medlemmarna av sovjetblocket att verka över nationalstatens gränser för uppbyggandet av ett internationellt samhälle.

Hur skall man i väststaterna möta denna utmaning? Kan man besegra sin ekonomiska nationalism, övervinna de protektionistiska intressena, avskaffa tullmurarna och integrera de ekonomiska krafterna över landgränserna? Kan de stora koncernerna i Nordamerika gå samman med koncernerna i Västeuropa och gemensamt ta initiativet till en internationell arbetsfördelning? För närvarande är Västeuropa uppdelat i en ”gemensam marknad” (EEC, De inre sex) och ett ”frihandelsområde” (EFTA, De yttre sju). Den kommunistiska mot-svarigheten (COMEKON) har en fastare sammanhållning; dess syfte är att integrera inte endast handeln utan även industriproduktionen. Jag upprepar att om Sovjetunionens planer

kan förverkligas, kommer den kommunistiska gemensamma marknaden och dess integrerade ekonomi att bilda en enhet, som i sista kvartsseklet av 1900-talet blir fyra å fem gånger så stor som den nordamerikanska marknaden och dubbelt så stor som de sammanlagda nordamerikanska och västeuropeiska marknaderna. Om västern vill hävda sig, krävs det ytterligare ekonomisk expansion och en stark vilja att övervinna den nationella separatismen i dess krets.

Jag skall dröja ett ögonblick vid återverkningarna i de underutvecklade länderna. Folken där ser vad Sovjetunionen som för inte länge sedan själv var underutvecklad, åstadkommit på grundval av statligt ägande och planhushållning. Nu kan de iaktta, hur Kina under mindre svåra omständigheter följer Sovjetunionen i spåren utan att anlita lika mycket tvång, kanske med ännu större framgång. Det är naturligt att de överväger, om de inte skall följa Sovjetunionens och Kinas exempel. De har kanske inte klart för sig vilket pris i form av lidande och förtryck, som ryssarna fått betala för sin frammarsch. Men även om de inser det, har de anledning hoppas att de själva inte skall behöva betala hela det pris som Sovjetunionen såsom socialiseringens och planhushållningens pionjär måst betala. För folk som saknar borgerliga demokratiska traditioner, synes priset inte vara oöverkomligt.

Relationerna mellan Indien och Kina (och östblockets andra medlemmar) erbjuder ett svårt problem i detta sammanhang. Här samlas i en brännpunkt alla de komplikationer som konkurrerande samexistens är förknippad med. Kina har gjort mycket snabbare framsteg än Indien på det ekonomiska området. Indiska ekonomer hävdar att ökningen av Indiens jordbruksproduktion har gått så långsamt i jämförelse med folkökningen, att redan om ett par år kommer tiotals miljoner män och kvinnor att vara dömda att svälta ihjäl, om det inte vidtas drastiska åtgärder som förändrar läget. Samtidigt arbetar Kina för fullt för att öka sin livsmedelsproduktion. Kontrasten är slående och den skulle bli drastisk, om miljontals indier hotades av hungersnöd och Kina kunde rädda dem genom att skicka överskott av ris. Detta skulle innebära en märklig utveckling av kampen mellan kommunism och antikommunism i Asien.

Verkningarna av Kinas industrialisering kommer att automatiskt framträda under 1960-talet. Förklaringen till Kinas framgångar ger omdaning av samhällsordningen och hjälpen från Sovjetunionen. Kan världen i väster hjälpa de underutvecklade länderna lika effektivt som Sovjetunionen hjälpt Kina? Kan över huvud taget utlandshjälp bli lika effektiv i underutvecklade länder som bibehåller en uråldrig samhällsordning med primitiva institutioner?

Sovjetunionen har i regel hjälpt Kina och andra underutvecklade länder inte genom konsumtionsvaror utan genom industriella kapitalvaror och expertis. Sovjetexperter utbildar tekniker och arbetare i Kina och andra asiatiska länder. Ett stort antal tekniker och arbetare från dessa länder studerar vid sovjetiska universitet och tekniska högskolor och lär sig yrkesrutin i sovjetiska fabriker. Detta är den billigaste och effektivaste hjälpen; den kostar mycket mindre än den amerikanska hjälpen i form av konsumtionsvaror och den ger hjälp till självhjälp. Effekten av den amerikanska hjälpen är oftast obetydlig, och detta är anledningen till att den, till amerikanernas överraskning, avsätter så liten tacksamhet. Resultaten av sovjet hjälpen är varaktiga. De som mottar den har en känsla av att de ryckts upp ur sin efterblivenhet och sitt beroende. Ryssarna förklarar: "Vi kan utföra allt detta, därför att vi inte är rädda för utländsk konkurrens. Vi är inte oroliga för våra marknader och vi delar gärna med oss av vårt tekniska vetande." Även detta är en utmaning som staterna i väster måste möta.

Jag har hittills dröjt vid den ekonomiska sidan av samexistensen. Den har hittills tilldragit sig störst intresse. Ehuru statsmän, politiker och journalister i väster i regel torde förakta den dialektiska materialismen eller vad som ger sig ut för att vara det, är jag rädd för att de är benägna att behandla samexistensens problem i en trångt materialistisk anda. Det kan emellertid inte upprepas för ofta att huvudsaken inte är att slå produktionsrekord, inte ens att uppvisa

den högsta levnadsstandarden, även om också detta är viktigt. I sista hand ligger det avgörande på det andliga planet. De områden, där staterna i väster finner det svårast att inhämta Sovjetunionens försprång, omfattar den sociala politiken och utbildningen. 35-40 timmars arbetsvecka inom industrin står på Sovjetunionens program (35-timmarsvecka har redan införts inom gruvindustrin och en del andra riskfyllda yrken) . 30-35 timmars arbetsvecka planeras för perioden 1964–, 68. I Västeuropa har man på flera håll en längre arbetstid. T.o.m. i Storbritannien är det endast ett fåtal fackförbund som kräver 40-timmarsvecka. Arbetarna kompenserar sig ofta för den långa arbetstiden genom att lägga band på sin energi och arbeta långsamt och vårdslöst. I stort sett är de västeuropeiska industrierna inte beredda att införa 40 timmars arbetsvecka. När Sovjetunionen övergår till 30-35 timmars arbetsvecka, kommer då även Förenta staternas industrimän att vara beredda att följa exemplet? Så småningom kommer arbetarna i väster underfund med sin eftersläpning. Därigenom ställs den sociala politiken i staterna i väster inför den största utmaningen på detta område.

Beträffande skol- och utbildningsväsendet vet vi att ryssarna utbildar fler ingenjörer och tekniker än något land i väster, inklusive Förenta staterna. De har utbildat ett unikt system för undervisning vid universiteten vid sidan av den ordinarie. Och framför allt är de sociala åtgärderna och utbildningen nära sammanknutna. Medan den sociala politiken syftar till att kontinuerligt förkorta arbetstiden och lätta arbetsbördan, syftar utbildningssträvandena till en makalös vidgning och förbättring av utbildningsmöjligheterna. Det är detta som ger socialt och kulturellt innehåll åt förkortningen av arbetstiden inom näringslivet. När arbetaren lämnar fabriken efter en kortare arbetsdag, får han möjlighet att göra kultiverat bruk av sin fritid. Han faller inte offer för kommersialiserad underhållning och för de vulgära frestelserna i sensationspressen och televisionen. Naturligtvis fördärvas ryssarnas fritid alltför ofta av dogmatiska propagandaattacker. Det har sagts om de engelska puritanerna att de ville förmå folk att äta bröd med böner och att folk inte stod ut med det. Stalinismen har sökt tvinga ryssarna att äta bröd med doktriner. Under Chrusjtjov bjuds det mer bröd och mindre doktriner, men många blir alltjämt fullproppade med bastant doktrinföda. Den är osmältbar, men den har åtminstone den försonande egenskapen, att den inte sänker arbetarens intressenivå lika mycket som våra kommersialiserade massmedia gör. Trots sina brister ger de ryska ”massmedia” informationer och söker inte avtrubba sinnena. De försöker åtminstone utveckla folks känsla för social gemenskap och solidaritet. Stundom sker det med ett allvar som man har anledning att avundas i länderna i väster. Hur man än vill kritisera livsstilen i Sovjetunionen, den åstadkommer inte någon andlig hemlöshet.

Vi skall inte underskatta den attraktionskraft som målsättningar för framtiden utövar på folkets massa. De ger dem vad man kan kalla en anti-Orwell-vision, alltså motsatsen till den skräckbild som Orwell målat i sin bok 1984. I Sovjetunionen är man inställd på en ljus framtid, då man inte skall behöva arbeta mer än fyra eller tre timmar per dag. Är det en vild fantasi? Jag tror det inte. De tekniska framstegen kan komma att möjliggöra en förkortning av arbetstiden t.o.m. till tre eller två timmar per dag före år 2000. För hundra år sedan skulle en arbetsdag om sex eller sju timmar ha verkat orimlig för våra förfäder. Faktiskt har emellertid arbetsbesparande maskiner gjort det möjligt att reducera arbetsdagen till hälften och att samtidigt mångfaldiga välståndet i industriländerna. Med all sannolikhet kommer vi under de närmaste fyrtio åren att få arbetsbesparande maskiner i ännu större skala än under de senaste hundra åren med utsikt att kunna förkorta den nuvarande arbetsdagen till åtminstone hälften. Med en arbetsdag av endast tre timmar i en automatiserad fabrik skulle människan inte längre behöva ”äta sitt bröd i sitt anletes svett”. Och om skol- och utbildningsmöjligheterna växer i samma takt som det ”socialt nödvändiga” arbetet minskar, då kommer lika möjligheter för alla att bli verklighet.

Den tid då alla får möjligheter till akademisk skolning torde inte vara alltför avlägsen – vi har kanske nått dithän redan före år 2000. Jag upprepar: vi skall inte vifta bort detta som en dröm som går upp i rök. Framstod inte tanken på läroverksutbildning för alla som orimlig så sent som i början av 1900-talet?

När arbetet för livsuppehållet endast upptar en liten del av tillvaron, kan människorna använda resten av sin tid för att odla intellektuella och estetiska intressen, för att studera, njuta av konst, utforska universum, idrotta m. m. Samhällets indelning i hårt arbetande och arbetsfria klasser skulle då försvinna och därmed konflikten och klyftan mellan hjärnans och handens arbete. Det förra skulle upphöra att vara ett privilegium för en minoritet, det senare att vara ett otäckt tvång och en förbannelse för mänsklighetens flertal.

Detta är givetvis inget nytt ideal. Hittills har ideal och verklighet varit motpoler och man kunde inte finna en väg till Utopia. Nu tror åtminstone ryssarna att tekniska och sociala framsteg och landvinningar på skol- och utbildningsområdet börjar slå en solid bro mellan dagens verklighet och framtidsvisionen.

Detta är inspirerande framtidssyner och inga axelryckningar minskar deras attraktionskraft. Har världen i väster någonting bättre, mer realistiskt, mer inspirerande att erbjuda? Det är själva huvudfrågan i samexistensens tävlan.

Det finns givetvis frihet, politisk frihet, i väststaterna och den saknas i Sovjetunionen och de kommunistiskt styrda länderna. Den moraliska betydelsen av denna skillnad kan knappast överskattas. Men jag tror inte att denna skillnad kommer att bestå för alltid. Ryssarna har redan upptäckt att de behöver frihet för att samhället skall fungera effektivt. Under kommande år skall de upptäcka att de frihetsdoser som deras ledare beviljar dem är alltför små och magra. De kommer att kräva mer och jag anser att ledarna kommer att tillmötesgå kraven. Enligt mitt sätt att se kommer 1960-talet att skänka dem en allt högre grad av medborgerlig frihet, ehuru det också kommer att bli tillfälliga bakslag och det kan komma till dramatiska sammandrabbningar mellan ledare och ledda.

Dessa framtidsutsikter kommer att påverka samexistensens tävlan. Hittills har världen i väster vunnit många moraliska och politiska segrar, därför att Sovjetunionen varit tyrannisk och frihetens gudinna kämpade på västsidan. Där fanns också de stora industriarméerna. Den nya sovjetgenerationen längtar efter att få se frihetens gudinna i sitt läger, och de kan kanske locka henne över dit. Och det moraliska övertaget som västsidan hittills haft kan eventuellt komma att försvinna.

Det finns olika sätt för västsidan att möta utmaningarna. Man kan handla i fruktan och panik eller ställa upp modig och full av framåtanda. Man kan hänga fast vid omoderna institutioner och gamla sociala system eller slå in på nya organisationsformer och en radikal nydaning av samhällsstrukturen. Västsidan har alltjämt oerhörda tillgångar: Ett ekonomiskt utgångsläge som är bättre än sovjetblockets. Det är dock alltjämt Sovjetunionens strävan att komma i jämnhöjd med Förenta staterna. Politisk frihet är en pluspost för västsidan, även om den naggats i kanten, likaså rikare kulturella traditioner, eftersom dess kulturarv är äldre och rikare varierat än Sovjetunionens. Med sådana tillgångar borde världen i väster, om den inte förskingrar dem utan använder dem rätt och om man aktar sig för önsketänkande och handlande i panikens tecken, inte ha någonting att frukta. Man bör mycket väl vara i stånd att hålla sina positioner. Om världen i väster bara lär sig konsten att sikta på framtiden i stället för att klänga fast vid det förflutna, innebär utmaningen inte något svårt hot. Och vem vet: samexistens i konkurrensens tecken kan till äventyrs förvandlas till tävlan i samverkans tecken. Detta är självfallet endast en förhoppning. Alternativet är ömsesidigt utrotande.

Jag skulle vilja avsluta min framställning med de ord som Dafoe-stiftelsen, som inbjudit mig att framlägga dessa synpunkter, använder som motto för sin verksamhet. Det är ett par ord av den store canadensaren J. W. Dafoe:

”Jag är övertygad om, ja det är den fasta tro som bär mig genom livet, att alla dessa svårigheter hör samman med förhållanden som är tillfälliga, och att vi, tack vare vetenskapens landvinningar, människornas skarpsinne och tvingande livsomständigheter, oemotståndligt går hän mot ett fredligt världssamhälle, där stora och små nationer kommer att harmoniskt samverka.”

Dessa ord ger anledning till en melankolisk reflektion. Dafoe skrev ner dem 1930. Nio år senare hade det som skulle ha blivit ”ett fredligt världssamhälle” kastats ut i det andra världskriget. Dock menar jag att Dafoes ord inte förlorat någonting av sin sanningshalt – deras budskap har blivit ännu angelägnare. Det andra världskriget betecknar det sista tillfälle, då stormakterna kunde drabba samman militärt utan att tillintetgöra sig själva och mänskligheten. Vi vågar inte upprepa vågstycket. Vi kan inte, i atomåldern, tillåta att Dafoes förhoppningar blir våldförda på nytt. Vi måste se till att de svårigheter som vi ställs inför verkligen visar sig vara av tillfällig natur och att ”vetenskapens landvinningar, människornas skarpsinne, de tvingande livsomständigheterna” äntligen för oss fram mot ”ett fredligt världssamhälle”. Dafoe skrev vidare: ”Det är den fasta tro som bär mig genom livet.” Vi måste ha klart för oss att endast om vi i handling kan omsätta denna tro har mänskligheten förutsättningar att över huvud taget leva vidare

Efterskrift

Jag utarbetade Den stora utmaningen med sikte på publicering vintern 1959/60. Den följande händelseutvecklingen tycks i allt väsentligt ha bekräftat min analys och mina förutsägelser, även om de berörde Sovjetunionens långsiktiga politik snarare än förloppet dag för dag.

I denna efterskrift ämnar jag i korthet behandla den senaste utvecklingens betydelse för tendenserna på längre sikt, d.v.s. inrama dagsaktualiteterna inom ett perspektiv. Låt oss först kasta en blick på den inre utvecklingen i Sovjetunionen. Det dominerande inslaget har varit den fortsatta industriella expansionen, vars mest uppseendeväckande drag har varit de sovjetiska triumferna på rymdforskningens område. Majorerna Gagarins och Titovs insatser har klart och tydligt demonstrerat Sovjetunionens ledning inom detta nya och viktiga område för människans uppfinningsförmåga. Framtida historiker kommer att ironisera över den misstro, som vissa framträdande amerikaner gav uttryck åt, när de först hörde talas om dessa sovjetiska framgångar. En f.d. president gick så långt som att göra gällande, att uppgifterna om den sovjetiske astronautens rymdfärd runt jorden endast var ett ”propagandatrick”. Fördomar, sårad stolthet och önsketänkande är svåra att utrota, och exemplen härpå tar sig stundom tragikomiska former.

Sovjetledarna har å andra sidan tenderat att vulgarisera denna epokgörande sovjetiska insats genom att i första hand ge förtjänsten åt enskilda flygare och Chrusjtjovs ”visa ledarskap”, medan föga eller ingenting har sagts om de bidrag, som givits av uppfinnarna, fysikerna, biologerna, läkarna och arbetarna. Grundvalen för den sovjetiska triumfen är mycket bredare och solidare än vad den sovjetiska propagandan stundom gör gällande. Framgångarna baseras på en teknisk expansion som omfattar hela nationen och som i sin snabbhet är utan motstycke; de baseras på fördelarna av en statsägd och planerad ekonomi och på de mäktiga impulser, som ett nytt samhällssystem ger människans skaparkraft.

Det kan inte råda något tvivel om att kontrasten mellan de sovjetiska framgångarna i rymden och de famlande amerikanska försöken har gjort djupt intryck på en värld, som andlöst avvaktar utgången av denna dramatiska duell. Men trots allt tror jag inte, att Förenta staterna

saknar möjligheter att hinna upp Sovjetunionen eller att ”endast bolsjeviker kan erövra rymden”, såsom Chrusjtjov har uttryckt saken. Inte heller vittnar tekniska insatser i och för sig om att den regim, under vilken de genomförts, är överlägsen andra politiska och sociala system. Den amerikanska kapitalismen visade inte någon inneboende överlägsenhet över socialismen, när den hade monopol på atomkraften; och den tyska nazistregimen visade inget egenvärde, därför att den lanserade de första fjärrobotarna 1944.

Trots detta ger de sovjetiska insatserna ökad tyngd åt den fråga jag ställt: ”Är väststaterna socialt rustade att tillägna sig och att utnyttja den nu oavbrutet pågående revolutionen inom tekniken? ... Den nya tekniken visar en tendens att växa ifrån våra ärvda institutioner, och den gör de mönster, efter vilka vi har lärt oss handla, tänka och leva, urmodiga. Den växer den privata företagsamheten över huvudet.”

Men allt är inte framsteg i Sovjetunionen. De ”stora, tillbakasatta områdena”, som jag har nämnt tidigare, har inte försvunnit. Det sovjetiska jordbruket är fortfarande den viktigaste faktorn härvidlag. Under de båda senaste åren har de framsteg, som kunde urskiljas under perioden 1954-58, avlösts av bakslag. Detta har i första hand berott på naturens nycker, vilka inte kunde förutses, särskilt på svåra torrperioder. Men samtidigt har regeringspolitiken varit bristfällig. Chrusjtjovs eftergifter åt bönderna har varit tillräckliga för att lyfta det sovjetiska jordbruket ur dess lägervall på Stalins tid, men de har inte kunnat trygga fortsatta och ihållande framsteg. Medan industrin fortsätter sin kraftiga frammarsch, har jordbruket åter stagnerat. Detta är en fundamental och kritisk motsägelse inom det sovjetiska näringslivet. Varje bakslag inom jordbruket gör höjningen av levnadsstandarden långsammare, och det är på denna höjning som så mycket annat beror inom politik och samhällsliv. Men det är tänkbart, att den snabba framstegstakten i den sovjetiska ekonomin kan få bukt med också denna motsägelse och så småningom övervinna den.

Jag har ägnat åtskilliga sidor åt de motsägande tendenserna i Chrusjtjovs politik, vilka härrör från konflikten mellan denna politiks avståndstagande från stalinismen och dess fasthållande vid det stalinistiska arvet. Denna konflikt uppenbarar sig åter i det sovjetiska kommunistpartiets nya program. Det är orealistiskt och dåraktigt att, såsom vissa amerikanska kommentatorer har gjort, jämföra detta program med Hitlers *Mein Kampf*. Sovjetledarna lockar inte sitt folk med ett tusenårsrikes dimmiga och mystiska perspektiv och ännu mindre med några framtidsutsikter om ett sovjetiskt världsherravälde. Vad de ställer i utsikt är en noggrant utarbetad 20-årsplan för framsteg på de ekonomiska och sociala områdena och inom undervisningsväsendet, en plan som vilar på beräkningar om en femdubbling av Sovjetunionens nationalinkomst fram till 1980.

Planen har lika stora utsikter att förverkligas, och kanske t. o. m. överträffas, som den 15-årsplan för den industriella utvecklingen som Stalin framlade 1946.

Det nya partiprogrammet markerar också ännu en etapp i avstaliniseringen. Det förutser en ytterligare social utjämning. Såsom jag tidigare har påpekat, tvingar den enorma folkökningen och den ständigt pågående förändringen av arbetarklassens struktur sovjetledarna att göra ytterligare eftergifter för massornas krav på jämlikhet. Programmet förutser en mycket snabbare höjning av låglönegruppernas än av de högre avlönades inkomster. De förra skall höjas med 300 procent inom endast tio år, d.v.s. lika mycket som genomsnittsinkomsten skall stiga under loppet av tjugo år.

Dessutom ger programmet djärva löften om ytterligare demokratisering av partiet och staten; det tillkännager t. o. m. slutet på proletariats diktatur i Sovjetunionen. Dessa löften och utfästelser måste emellertid tas med en stor nypa salt. De skulle väcka större förtroende, om sovjetmedborgaren redan nu hade frihet att offentligt kritisera sina ledare, inklusive

Chrusjtjov. Men ännu finns det inga tecken härpå. Men det finns många tecken på att kraven på frihet tilltar i styrka och att ledarna motvilligt måste ge efter för dem steg för steg.

Betyder detta, att Sovjetunionen, såsom hävdas i programmet, går från socialismen till kommunismen?

Jag tror inte det. Om det är svårt att utrota antisovjetiska fördomar och önsketänkande i västerlandet, så är det nästan lika svårt att göra sig kvitt stalinistiska myter i Sovjetunionen. Stalin proklamerade att Sovjetunionen hade blivit en socialistisk stat på 1930-talet, mitt i en period av hungersnöd, utrensningar och massakrer. Hans efterträdare har ärvt denna myt, och de klänger sig fortfarande fast vid den; och en myt föder nya myter. Om det var sant, att Sovjetunionen blev en socialistisk stat så långt tillbaka som under 1930-talet, skulle den, enligt marxistiska teorier, nu inte ha något annat val än att gå från socialismen till kommunismen. Men i själva verket har det sovjetiska samhället gått endast halvvägs från kapitalismen till socialismen. Det utgör en kombination av olika element, som tillhör båda dessa system, och företer fortfarande vissa drag av ett primitivt, förkapitalistiskt samhälle. När de mål som satts upp i programmet, har nåtts, kommer Sovjetunionen att i betydande grad ha närmat sig socialismen ("åt var och en efter hans arbete"); men den har fortfarande en lång väg att tillryggalägga till den visionära kommunismen, såsom Marx och Engels föreställde sig den, till ett samhälle av jämlikar ("åt var och en efter hans behov"), ett samhälle utan härskare och styrda, utan stående arméer och polis, utan fängelser och nationella gränser o.s.v. På det här området har sovjetledarna åter utan anledning överdrivit och därigenom i själva verket nedvärderat sitt folks insatser. Även om det sovjetiska samhället endast har tillryggalagt halva vägen från kapitalismen till socialismen, behöver det inte skämmas för detta. Tvärtom, det har alla orsaker att vara stolt över sin pionjärinsats och den beslutsamhet, med vilken det pressar sig framåt.

Låt oss nu beröra utrikespolitiken.

Under hänvisning till 20-årsplanen heter det i det nya programmet: "En förutsättning för planens framgångsrika förverkligande är fredliga förhållanden. En kritisk internationell situation, som gör det nödvändigt att öka försvarsutgifterna, kan leda till att planerna på att höja levnadsstandarden inte kan genomföras i den takt som förutsetts. En normalisering av det internationella läget och en minskning av försvarsutgifterna samt framför allt en allmän nedrustning, baserad på en överenskommelse mellan stormakterna, skulle göra det möjligt att i hög grad överträffa planerna ..." Programmet proklamerar därför, att partiets (och inte enbart regeringens) "huvudmål" är att "rädda mänskligheten från ett förödande världskrig".

Detta, och inte främjande av den internationella klasskampen, har fått högsta prioritet i programmet, som utan tvivel kommer att bli starkt kritiserat av Kinas och andra länders kommunistpartier. Det överensstämmer med denna prioritetsordning, att programmet i fortsättningen skisserar Sovjetunionens strategi i uppgörelsen med västsidan. Det talas om "den antiimperialistiska alliansen mellan två tredjedelar av mänskligheten", d.v.s. den kommunistiska "tredjedelen av världen" och de underutvecklade länderna i Asien, Afrika och Latinamerika, en allians som ännu endast delvis är verklighet och delvis endast ett förbund in spe.

Programmet är snarare inriktat på de afro-asiatiska folken än på industriarbetarklassen i väster. De senaste revolutionära strömningarna och striderna på Kuba, i Kongo, Laos, Algeriet, Tunisien och Sydvietnam, för att endast nämna några exempel, har visat att det sovjetiska och kinesiska inflytandet ökas, ibland med stormsteg, i dessa länder med deras långa och bittra erfarenheter av västligt kolonialt förtryck. Programmet ställer inte som villkor, att dessa länder skall ansluta sig till kommunismen för att bli accepterade som bundsförvanter av sovjetblocket. Det är snarare fråga om godkännande av Chrusjtjovs samarbete med sådana antikommunister och nationalister som Nasser, Kassem och Nehru

samt av hans inte utan framgång gjorda försök att hindra kommunisterna i dessa länder från att kräva övertagande av makten utan samtycke från Moskva.

Här föreligger en klar motsättning mellan Sovjetunionens och Kinas inställning. Kineserna är benägna att utgå från att den bästa och kanske enda grundvalen för ”alliansen mellan två tredjedelar av mänskligheten” skulle vara en kommunistisk revolution över hela den underutvecklade delen av världen. Chrusjtjov fortsätter, såsom jag förut framhållit, att dämpa den afro-asiatiska (och latinamerikanska) kommunismen ”för att bevara den diplomatiska och politiska *status quo*”.

Läsarna av denna bok har knappast blivit överraskade över att finna, att den otvivelaktigt mest hotfulla krisen hittills mellan Sovjetunionen och västmakterna inte har utvecklats i Asien, Afrika eller Latinamerika, där så många faktorer arbetar till förmån för Sovjetunionen och Kina, utan i Berlin. Jag har föga att tillägga till vad jag förut har framhållit om motiven bakom den sovjetiska politiken i den forna tyska huvudstaden (se kapitel III, särskilt sidorna 60 och 61). Berlin förblir ”sovjetblockets Akilleshäls”, varigenom nästan hela det kommunistiska Europa är sårbart. Detta har nyligen demonstrerats genom massflykten av tyska tekniker, specialarbetare och bönder från Östtyskland. Den östtyska regeringen har inte kunna stoppa denna utvandring på annat sätt än genom att upprätta en hermetiskt bevakad gräns tvärs igenom Berlin.

Till det yttre verkar denna operation vara en offensiv framstöt från Sovjetunionens sida. Men i själva verket är det fråga om en försvarsåtgärd, och den är ett led i Chrusjtjovs bemödanden att bevara *status quo* i Östeuropa. Men jag måste upprepa, att Berlin också är NATO:s Akilleshäls. ”Om sovjetdiplomatiken försöker att skydda sovjetblocket mot den jordbävning, som ett jäsande Berlin kan förorsaka i Östeuropa, så är västmakterna rädda för att deras övergivande av Berlin skulle åstadkomma inte mindre riskabla skakningar i NATO och förmå tyskarna och andra att acceptera Sovjetunionens supremati i Europa. Ingetdera är ett av fruktan alstrat fantasipåhitt. Bägge parter har anledning att hysa oro. Resultatet har blivit ett dödläge i fruktans tecken.”

Krisen i Berlin antyder, att dödläget inte skulle kunna och inte kan vara för evigt. Den nuvarande situationen i den forna tyska huvudstaden återspeglar en maktbalans, som för länge sedan upphört att existera. Ockupationen av Berlin av amerikanska, sovjetiska, brittiska och franska trupper var ett resultat av den stora alliansens seger över Hitlertyskland. Sammanbrottet för denna allians gav ockupationen en helt annan innebörd än vad som ursprungligen avsetts. De forna bundsförvanterna har i Berlin stått emot varandra som potentiella och nästan som verkliga fiender. År 1948 försökte Stalin bryta dödläget genom blockaden mot Västberlin. Han misslyckades och gick med på att förlänga Berlins speciella status. Hela det internationella läget bestämdes då av Förenta staternas absoluta övermakt i fråga om atomvapen och av Sovjetunionens utmattning efter kriget. Sedan 1949 tillhör både den amerikanska överlägsenheten och den sovjetiska utmattningen det förgångna. I själva verket är det Sovjetunionen, som innehar övermakten i fråga om nya vapen. Läget har kastats om. Ändå förblir Berlin ett kräftsår för sovjetblocket, en farlig konflikthärd och en källa till ständiga förödmjukelser för Moskva.

Det måste finnas en hel del inflytelserika personer i den sovjetiska huvudstaden (för att inte tala om Peking), som resonerar så här: ”Vi måste finna oss i förödmjukelsen och tillåta västmakterna att utnyttja Berlin mot oss, så länge vi levde i fruktan för Förenta staternas atomvapen och NATO:s ekonomiska och militära överlägsenhet. Men varför skall vi finna oss i allt detta, nu när vårt fjärrobotvapen sätter skräck i NATO:s regeringar och militärstabber?”

Det var argument av detta slag, som föranledde Chrusjtjovs krav i slutet av 1958 på en ändring av Berlins status, en ändring som så småningom skulle kunna leda till västmakternas

tillbakadragande. Men han hade knappt framfört detta krav förrän han ryggade tillbaka för konsekvenserna. Tre år har förflutit sedan dess, år som präglats av sovjetisk vacklan och västlig ”immobilism”. Chrusjtjov har tvekat att spela ut sina militära trumpkort, och västmakterna har inte velat slå till reträtt. Dödläget i fruktans tecken har fortsatt. Under tiden har explosivt material hopats, som hotar att bryta dödläget. Gränsen tvärs igenom Berlin har kanske för tillfället stoppat den östtyska massflykten. Men den har inte kunnat och kan inte eliminera intressekonflikten i Berlin och Tyskland i dess helhet.

Allteftersom tiden går och Västtyskland återuppstår som Västeuropas ledande militärmakt, utrustad med kärnvapen, kan konflikten växa över huvudet på både Sovjetunionen och NATO.

Berlin är det tredje världskrigets potentiella Danzig; det kan bli delvis orsak till och delvis förevändning för att förvandla ”den stora utmaningen” till ett förödande kärnvapenkrig. Berlinproblemet kan endast lösas genom förhandlingar och ömsesidiga eftergifter, om det över huvud taget är möjligt att lösa det. Det är tänkbart, att det förhållandet, att varken öst eller väst ännu styrs av nazistliknande diktaturer, som löper amok och drömmer om världs-erövring, ännu möjliggör ett öst-västligt samförstånd om Berlin.

Men även om detta inträffar, kan en uppgörelse nu endast bli ett palliativ. Den kan undanröja spänningen men inte risken för nya krigsliknande kriser, som kan bli det logiska resultatet av en global intressekonflikt och av en fortsatt och accelererad kapprustning. Förenta staternas och dess bundsförvanters försvarsutgifter har ökat, och Sovjetunionen har återupptagit kärnvapenproven. Ingen kan förutse vilka nya vapen som kan flyta upp i den nukleära häckitteln och vilka förändringar i den världspolitiska maktbalansen som kan inträffa.

Under tiden utväxlas nya, ofta vanvettiga, hotelser mellan männen på toppen av de två ”lavinerna”. Chrusjtjovs moderation, som var så framträdande 1958-60, har givit vika för ett ursinnigt skramlande med kärnvapen. En hel del av detta kan vara ren bluff – eller kanske inte. I varje fall har det kalla kriget nått en intensitet, där alternativen – samexistens eller självmord – har blivit fruktansvärt akuta.

Mänskligheten kan inte välja självmordet. Men den kan undvika det endast om den lär sig att ta avstånd från det kalla krigets lögner och förtal, att kontrollera och misstro sina oansvariga härskare och att hävda sin vilja att överleva och bestämma över sitt öde. 26 augusti 1961

I och med den 22:a partikongressen och avlägsnandet av Stalins kropp från mausoleet i Moskva har en ny och mycket fördröjd fas av avstaliniseringsprocessen börjat. Precis som före den 20:e kongressen 1956 kunde man flera månader i förväg ana sig till vad som skulle komma genom en del skrivelser i de sovjetiska ideologiska och litterära tidskrifterna, artiklar som endast var förbehållna de invigda. Men medan Chrusjtjov 1956 föredrog listan på Stalins missgärningar enbart i ett hemligt tal, gjorde han det denna gång öppet och gav på det sättet en ny impuls åt den omfattande men sporadiska och till hälften undertryckta debatt som pågått alltsedan Stalins död. Återverkningarna kommer att bli minst lika betydande som efter den 20:e partikongressen, även om de utåt kommer att se sig mindre dramatiska. Man kan knappast vänta sig en explosion lik den i Ungern. Men verkan kommer att bli mer djupgående och mer varaktig. Det kommer att bli ytterligare förändringar i regeringssystemet, de medborgerliga rättigheterna kommer att öka och nya ”omvärderingar” kommer att göras.

Det är enbart ett starkt tryck från antistalinistiska kretsar som har tvingat Chrusjtjov att påbörja detta nya kapitel. Även om han bara varit ute efter att vinna popularitet och stärka sin position i en maktkamp, bevisar det faktum att han måste vädja till de antistalinistiska känslorna i landet hur starka dessa känslor är. Vid de slutna sessionerna under kongressen gjorde sig en antistalinism hörd, som var vida radikalare än Chrusjtjovs egen; den kom från

gamla bolsjeviker, offer för terrorn under Stalin, och från många unga delegater. Och kravet på att Stalin skulle flyttas från mausoleet kom ursprungligen från arbetarmöten i fabriker och från studenter, och kongressen måste ge efter.

De officiella, omständligt redigerade och missvisande rapporterna från kongressen ger det intrycket att Chrusjtjov endast måste kämpa mot Molotov och de andra stalinistiska fanatikerna. I själva verket var man splittrad i tre stora grupper: stalinistiska fanatiker, radikala antistalinister och anhängare till Chrusjtjov. Den senare segrade därför att han ansågs kunna duga för alla parter: antistalinisterna stödde honom eftersom han var fiende till fanatikerna, många krypto-stalinister stödde honom i den övertygelsen att han inte skulle driva "avstaliniseringen" för långt.

Han har bekämpat stalinismen med stalinistiska metoder (precis som Stalin själv, som bekämpade de gamla ryska barbarerna med barbariska metoder). Denna motsägelse har utmärkt hela hans uppträdande. Han utpekade Molotov et consortes som ansvariga för de stora utrensningarna, och han hotade dem med avskräckande straff, ja t. o. m. med offentlig rättegång. Men eftersom han själv var en av ledarna för utrensningarna fruktar han för att sätta dem på de anklagades bänk därför att de skulle påminna landet om Chrusjtjovs egen roll och kräva att också han sätts på samma bänk. Han lovade att avslöja sanningen om mordet på Kirov 1934, vilket blev förevändningen för Stalin att igångsätta utrensningarna. Men redan mer än fem år tidigare hade han givit samma löfte vid den 20:e kongressen men inte lyckats hålla det. Han påstod att Molotov, Kaganovitj och Malenkov saboterade undersökningen av Kirovaffären. Men det är nu mer än fyra år sedan de utstöttes ur centralkommittén. Vad annat än Chrusjtjovs egen medbrottslighet kan ha hindrat honom från att avslöja sanningen under dessa fyra år?

Han framställde sig själv vid kongressen som försvarare av landets och partiets nyligen uppnådda frihet och varnade för att Molotov och dennes anhängare var ute efter att återinföra den stalinistiska terrorn. Men han nekade själv Molotov och även den senile Vorosjilov rätten att försvara sig inför kongressen. Han förkastade kulten av Stalins person. Men under kongressen blomrade kulten av Chrusjtjovs person så groteskt och olycksbådande att det måste ha framkallat protester från radikala antistalinister. Chrusjtjov som har fört vana att avbryta talare på vilken trivial punkt som helst, lyssnade till alla lovsånger och lovtal till sin ära utan att avbryta dessa. Det var uppenbarligen först sedan det kommit protester från deltagarna vid plenarsessioner, under slutna sammanträden och i centralkommittén, som han förmåddes att prestera ett fördömande av Chrusjtjovkulten. Det är gott och väl att han fördömt den; det återstår emellertid att se om kulten verkligen kommer att upphöra.

Han gav partiet den varningen att aldrig låta någon av dess ledare ställa sig över kritik och kontroll. Partiet borde svartsjukt bevaka sina rättigheter och avsätta vilken ledare som helst. Men han själv står fortfarande över all kritik, ty ingenting av vad som sägs emot honom bakom lyckta dörrar får komma ut i pressen.

Hans kamp mot stalinismen med stalinistiska metoder har trots allt givit ett relativt positivt och gott resultat. Fastän det finns mycket av stalinism kvar i chrusjtjovismen, så måste den ge vika steg för steg. Hans uppmaning till partiet att se upp för "varje ny usurpator lik Stalin" har fastnat i folks medvetande och kommer inte att glömmas. Han har lyckats konsolidera sin makt enbart genom att inskränka den. Han har förblivit nummer 1, men bara i den meningen att han skall vara *primus inter pares*; presidiets alla medlemmar skall vara hans jämlikar. Och viktigast av allt, hans halvhjärtade avstalinisering banar väg för dem som slutgiltigt kan likvidera Stalins arv (eller snarare dess obetalda skulder) utan hinder av Chrusjtjov eller hans tysta förbehåll, uppriktigt, konsekvent och på ett ostalinistiskt sätt.

Den största skuldposten i arvet från Stalin och det största hindret för Sovjetunionens fortsatta utveckling är läran om det ”monolitiska” partiet, ett parti som hur det än slits i inre konflikter aldrig kan tillåta öppna meningsskiljaktigheter eller en fri debatt, och ännu mindre kan tillåta att det bildas grupper som framträder med egna åsikter. Denna ”monolitiska enhet” är stalinismens ögonsten, och Chrusjtjov är angelägen att bevara den med alla medel. Alla omröstningar under kongressen liksom i centralkommittén har varit enhälliga, trots att det står klart att enhälligheten inte varit annat än en fiktion under åren efter Stalin. Och när det gäller den internationella kommunismen, vari ligger värdet av denna ”monolitiska enhet” (som Mao yrkar på ännu mera enträget än Chrusjtjov), när också den internationella kommunismen är så påtagligt uppdelad i olika tankeskolor? Varför skall dessa skolor fortsätta att leka kurragömma med varandra i stället för öppet diskutera motsättningarna?

Den viktigaste händelsen under kongressen, en händelse som undanskymts i de officiella rapporterna och därför inte har observerats av oinvidiga, var ett angrepp på själva principen om ”den monolitiska enheten”. Detta tog sig formen av ett krav, som Frol Koslov, för närvarande Chrusjtjovs kronprins, bara hänvisade till en passant och i mycket orakelmässiga ordalag, om att förbudet mot att bilda grupper och fraktioner inom partiet skulle upphävas. Att ett sådant krav över huvud taget framställdes är ett faktum av stor betydelse. Förbudet mot gruppbyggnad inom partiet är mer än fyrtio år gammalt och stöder sig på Lenins auktoritet. Denne tillkännagav detta förbud 1921 under resningen i Kronstadt som en nödfallsåtgärd. På detta förbud byggde senare Stalin sin ”monolitiska” position och sitt envælde, ty genom att åberopa förbudet kunde han hindra all opposition. Trots detta kunde inte en enda av oppositionsledarna, inte ens Trotskij, tänka sig att kräva förbudets upphävande, just därför att det stödde sig på Lenins auktoritet.

Efter så många decennier har nu åtminstone någon vågat kräva att förbudet skall upphävas. Vi vet inte vem denne person är; vem det än må vara så talade han i en anda av sann radikal antistalinism, som inte väjer ens för den heliga Leninkulten, en kult som Chrusjtjov utnyttjar för sina ändamål samtidigt som han krossar Stalinkulten. Förslaget om att upphäva förbudet har naturligtvis avvisats. Men själva det faktum att det framställdes framstår för mig som mera betydelsefullt än att Stalins kropp flyttades från mausoleet. Ett avskaffande av det ”monolitiska partiet” har tagits upp på dagordningen och kommer att förbli där oberoende av ett formellt veto från kongressen.

För världen utanför Sovjetunionen är detta betydelsefullt eftersom en fri debatt i Sovjetunionen är en förutsättning för att det skall kunna utkristalliseras en mera rationell och balanserad sovjetisk utrikespolitik, en utrikespolitik som inte pendlar mellan sockersöt ”Camp Davidanda” och hot med 100-megatonbomber.

1 november 1961.